

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ТАЪРИХ, БОСТОНШИНОСӢ ВА
МАРДУМШИНОСИИ БА НОМИ АҲМАДИ
ДОНИШИ АМИТ**

ВБД:90(575.3).

Бо ҳуқуқи дастнавис

МУДАБИРЗОДА ЗАФАРҶОН БАДРИДИН

**ТАЪРИХНИГОРИИ ТАЪРИХИ ВОДИИ РАШТ
(даврани нав, навтарин ва муосир)**

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори
фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисоси 6D020300 –
Таърих (6D020303 – Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва
методҳои таҳқиқоти таърихӣ)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ: **Пирумшоев Ҳайдаршо** – доктори илмҳои таърих, профессор, узви вобастаи АМИТ, сарҳодими илмии шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А. Дониши АМИТ

Муқарризони расмӣ: **Турсунов Бустон Раҳмонович** – доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи Бобоҷон Ғафуров

Муассисаи пешбар: **Мирзоев Мирзо Низомудинович** – номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни

Муассисаи пешбар: **Рӯдакӣ** Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳ

Ҳимояи диссертатсия санаи “25” сентябри соли 2025, соати 13⁰⁰ дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA – 093 барои ҳимояи диссертатсияҳо ҷиҳати дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисос, ки дар назди Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи марказии илмии ба номи Индира Гандии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33) ва сомонаи расмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (www.institute-history.tj) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи “_____” _____соли 2025 тавзеҳ шудааст.

Котиби илмӣ
шӯрои диссертатсионӣ,
доктори фалсафа PhD аз
рӯи ихтисоси таърих

Email: mirzo-juma@mail.ru

Мирзоев Ш.Ч

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Водии Рашт аз қадим маскани аҷдодии тоҷикон буда, дорои таъриху фарҳанги пурғановат мебошад. Тавре Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон гуфтаанд: «Водии Рашт мисли дигар ғўшаву канори Тоҷикистон дорои таърихи дуру дароз мебошад. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ ҳанӯз дар охири ҳазораи дуюми пеш аз мелод як шоҳи Роҳи бузурги абрешим аз водиҳои Олой ва Рашт гузашта, тавассути Ҳисору Хатлон, Балху Эрону Ироқ ба соҳили баҳри Миёназамин мерасид ва ин шоҳроҳ Шарку Ғарбро бо ҳам мепайваст. Муаррихон, ҳамчунин, собит намуданд, ки дар асри VIII-и мелодӣ дар қаламрави минтақаҳои Рашту Хатлон ва Ҳисору Бадахшон алифбову хат ва адабиёту фарҳанг васеъ ривоч доштааст» [3].

Ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва хусусиятҳои этнографию тавсифи антропологии тоҷикони минтақаи Ғарм то асри XIX дар асарҳои таърихӣ, сафарномаҳо ва ёддоштҳои сайёҳони кишварҳои гуногун зикр шудааст. То асри XIX таърихи минтақа дар асарҳои таърихӣ нопурраю ҷузъӣ инъикос гардидааст. Маълумоти ҷамъоваринамудаи сайёҳон, ҳарбиён ва олимони рус, ки дар китобу маҷаллаҳои илмӣ ва матбуоти даврӣ нашр гардида, то кунун мавриди таҳлили нисбатан пурраи таърихшиносӣ қарор нагирифтаанд.

Дар замони шуравӣ ва даврони истиқлолияти комили давлатӣ роҷеъ ба таърихи водии Рашт як қатор асару мақолаҳо рӯи ҷоп омаданд. Ҳамчунин, ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии ноҳияҳои водии Рашт дар ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва матбуоти даврӣ инъикоси худро ёфтаанд, ки то имрӯз аз нигоҳи таърихшиносӣ матраҳ нагардидаанд. Бинобар ин, моҳияти омӯзиши

таърихнигории таърихи водии Рашт дар доираи таҳқиқи рисолаи илмӣ аҳаммияти муҳими илмӣ дошта, ба ин васила саҳми олимонро дар таҳқиқи таърихи ин минтақа возеҳан муайян намудан мумкин аст.

Таҳлили таърихнигории таърихи минтақаи Рашт аз он ҷиҳат зарур аст, ки ҷаҳорчӯбаи замони ҳодисаҳои таърихӣ дар асоси маълумоти дақиқ муқоиса шуда, мувофиқи хронология ба тартиби муайян дароварда мешавад. Аз тарафи дигар, чунин тарзи таҳқиқот имконият медиҳад, ки баррасии ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва дигар самтҳои ҳаёти ҷомеаи минтақаи Рашт дар манбаъҳои хаттӣ ва адабиёти илмӣ мушоҳида карда шавад.

Дар шароити ҷаҳонишавӣ муқовимати геополитикӣ, этникӣ ва миллии замони муосир муайян кардани таърихи халқи муқимӣ дар минтақа масъалаи муҳими илмӣ маҳсуб мешавад. Аз ин лиҳоз, дар асоси таҳқиқоти олимони муайян намудани дараҷаи омӯзиши илмӣ минтақаи Рашт дар таърихнигории миллии муҳим мебошад.

Таҳқиқи таърихнигории таърихи Рашт метавонад саҳми олимонро дар омӯзиши илмӣ масоили таърихӣ давраҳои наву навтарин ва муосир возеҳу муайян ва ҳақиқати масоили таърихӣ ин минтақаро ошкор ва баррасӣ намояд.

Дараҷаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таърихнигории таърихи водии Рашт дар давраи нав, навтарин ва муосир то кунун ба таври маҷмӯӣ мавриди таҳқиқи амиқ қарор нагирифтааст. Аммо паҳлуҳои гуногуни ин масъала, хусусан, таърихи сиёсӣ иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии ин минтақа дар адабиёти илмӣ, асарҳои илмӣ-оммавӣ, асарҳои ёдоштӣ, мақолаҳои ҷудогонаи илмӣ ва мақолаҳои оммавӣ инъикос шудааст. Бинобар ин, ҷиҳати муайян намудани дараҷаи омӯзиши масъалаи адабиёти илмӣ ва илмӣ оммавии марбут ба ин масъаларо ба гурӯҳҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

Ба гурӯҳи якум адабиёти илмие дохил мешаванд, ки дар онҳо авзои иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маъмурию фарҳангии бекигарии Қаротегин инъикос гардидааст [121; 71; 76; 23; 30; 31; 32; 39; 68; 72; 74; 85; 93; 118; 28;].

Ба гурӯҳи дуум асарҳои илмӣ доир ба солҳои 20-30-юми асри XX, яъне, барпошавӣ ва мустаҳкам гардидани сохти Шуравӣ дар Тоҷикистон, аз ҷумла, вилояти Ғарм [82; 110; 161; 26; 112; 81; 36; 57; 51; 50; 51;], инчунин, адабиёте, ки давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ (солҳои 1941-1945) ва қорнамоии фиристодагони вилояти Ғарм ва фидокории меҳнаткашони ақибгоҳро инъикос мекунад, шомил мешаванд [86; 92; 95; 100; 101; 103]. Таърихи қорнамоиҳои фарзандони Раштонзамин дар таърихнигории муосир ҷои махсусро ишғол мекунад ва дар ин мавзӯ асарҳои Н. Ҳотамов [114], Б. Исҳоқов [60], Л. Сечкина [100; 102; 101], А.Н. Секретов [95], Н.П. Пак [87] ва дигарон назаррасанд.

Гурӯҳи сеюмро асару мақолаҳои илмӣ доир ба рушди, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Қаротегин дар даврони Иттиҳоди Шуравӣ (солҳои 1950-1992) дар бар мегиранд, ки таърихи минтақаи Ғарм дар солҳои 1950-1992-ро инъикос мекунад [73; 50; 52; 77]. Ҳамчунин, маводи дар Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Бойгонии минтақаи Рашт маҳфуз буда мавриди истифода қарор ёфтааст.

Ба гурӯҳи чорум асарҳое, ки дар замони истиқлолият таълиф гардидаанд, шомил мешаванд. Дар омӯзиши давраи истиқлолияти Тоҷикистон, хусусан, водии Рашт асару мақолаҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва олимони соҳаи таърихнигорӣ аҳаммияти хосса дошта, самти умумии таърихи Тоҷикистон ва методологияи омӯзишро муайян мекунад [2; 1; 42; 59; 58; 61; 77; 83; 84; 42]. Ҳамзамон, ба ин гурӯҳ асарҳое низ шомил мешаванд, ки бевосита хусусияти таърихнигорӣ дошта, ба таҳлили масоили таърихи минтақаи Рашт

алоқаманданд [35; 47; 34; 107]. Аз ҷумла, муҳаққиқи тоҷик, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.П. Пирумшоев маҳз дар ин мавзӯ таҳқиқоти муҳим анҷом дода, таърихнигории таърихи минтақаи Раштро давра ба давра мавриди баррасӣ қарор додааст, ки он аз охири асрҳои миёна то давраи муосирро дар бар мегирад. Ин таҳқиқот бевосита дар таълифи рисолаи мазкур истифода гардидааст [88].

Гуруҳи панҷумро адабиёте ташкил медиҳад, ки дар шакли мақолаҳои илмӣ-оммавӣ, асарҳои ёддоштӣ ва кишваршиносӣ навишта шуда, воқеаҳои гуногуни минтақаро инъикос мекунанд [27; 29].

Қайд кардан зарур аст, ки олимони ва ҳарбиёни рус, ки дар охири асри XIX ва аввали асри XX ба Осиёи Миёна омада, дар омӯзиши масоили таърихӣ минтақа саҳм гузоштанд, дар рисолаи илмӣ дар зербоби алоҳида таҳлил гардиданд.

Солҳои 50-уми асри XX силсилаи таҳқиқоти профессор М.И. Эркаев ва Ю. Николаев рӯи ҷоп омаданд, ки дар онҳо муҳаққиқон масоили раванди мубориза бар зидди босмачиёро таҳлил намуда, характери манфии ин ҳаракати зиддишуравиро нишон медиҳанд [49; 50; 52].

Профессор А. Мачлисов дар асарҳои худ соҳти сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии бекигарии Қаротегинро мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода, муборизаи сиёсии мардуми минтақаро бар зидди истисмори амлоқдорон ва амалдорони амири Бухоро нишон медиҳад. Муаллиф дар таҳқиқотҳои худ солҳои аввали инқилобӣ ва муборизаи мардуми Қаротегин бар зидди Аморати Бухоро ва босмачиёро таҳлил карда, нақши шуриши Усмон ва Қаландаршоро дар роҳи озод шудан аз асорати амири Бухоро муҳим мешуморад. Муаллиф маълумоти ҷуғрофӣ, аҳоли, соҳти маъмурӣ, муносибатҳои ҷамъиятии феодалӣ, шакли истисмор, ҳунармандӣ,

тиҷорат ва дигар соҳаҳои хоҷагии халқи давраи тоинкилобиро тасвир ва таҳлил мекунад [70; 71].

Таърихи тоинкилобии Қаротегин, дар осори академик Б. Искандаров ба таври васеъ инъикос ёфтааст [53; 54; 55; 56]. Давраи дар ҳаёати Аморати Бухоро будани Қаротегин ва оғози ҳаракати инқилобӣ дар асарҳои ин муҳаққиқ матраҳ шудааст.

Дар омӯзиши таърих ва мардумшиносии минтақаи Рашт Н.А. Кисляков нақши бузург дорад. Нахустин натиҷаи таҳқиқоти ӯ доир ба таърихи Қаротегин соли 1954 бо номи «Очеркҳои таърихи Қаротегин» нашр гардид. Соли 1962 таҳқиқоти нави ин олим оид ба ҳаёти мардуми водии Рашт ба унвони «Муносибатҳои патриархалӣ-феодалӣ дар миёни аҳолии муқими деҳотии Хонигарии Бухоро дар охири асри XIX-аввали асри XX» аз чоп баромад. Н.А. Кисляков, инчунин, аз ҷумлаи нахустин пажӯҳандагони мардумшиносии минтақаи Қаротегин ба шумор меравад. Натиҷаҳои таҳқиқоти 20-солаи Кисляков дар маҷмуаи «Таджики Каратегина и Дарваза» дар се барориш дар давоми солҳои 1962-1976 нашр шуд. Кисляков ба урфу одат, таърих ва мардумшиносии минтақаи Қаротегин диққати хосса меод ва аз ҳамин ҷиҳат, қимати илмӣ ин таҳқиқот то ба имрӯз дар зинаи аввали маводҳои этнографӣ ҷой дорад [62].

Солҳои 70-80-уми асри XX силсилаи китобҳои Н.Н. Ершов нашр гардиданд, ки бештар масоили мардумшиносии мардуми Қаротегинро инъикос мекарданд. Аммо ҳамчун муаррих муаллиф дар баробари таҳлили этнографӣ ба дигар самтҳои ҳаёти ҷомеаи Қаротегин низ диққати хосса додааст [45; 46]. Дар бораи анъана ва урфу одатҳои мардуми Қаротегин муҳаққиқ С.С. Губаева маълумоти муҳим овардааст [43].

Таърихи минтақаи Рашт дар замони истиқлолияти давлатӣ дар асарҳои Ҳ. Пирумшоев [88; 89], Р. Абулхаев [24], Н.Б. Ҳотамов [114], Р.Н. Каримова, А. Ғафуров [40]

инъикос шудааст. Маълумоти зиёд дар хусуси таърихи минтақаи Қаротегин дар китоби Ҳ. Пирумшоев «Таърихи Дарвоз» зикр мегардад [89]. Арзиши илмӣ ин асар дар он аст, ки таҳқиқоти мазкур ба таърихи Дарвоз маҳдуд нашуда, таърихи минтақаи Қаротегин ва Помирро фаро мегирад. Муаллиф намудҳои андоз, топонимикаи минтақаҳо, дараҷаи омӯзиши таърихи минтақа, саҳми олимони дигар ва масъалаҳои мухталифи ҳаёти мардуми минтақаи кӯҳистонро инъикос мекунад.

Доир ба масъалаи ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистон бошад, асарҳои илмӣ Г.Х. Ҳайдаров [111], И. Усмонов [109], Н.М. Назаршоев [78], Ҳ. Пирумшоев, (Бозсозӣ: сохтем ё бохтем?), В.И. Бушков, [37], Н.Б. Ҳотамов [116], Р.Абулҳаев, (Сабабҳои дохилӣ ва берунӣ ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон.) Ф.М. Абдурашитов [20], А. Ғафуров [41] М.Равшанзод, (Таърихнигорӣ масъалаи ҷанги шаҳовандӣ дар Ҷумҳурии соҳибистиклоли Тоҷикистон.) Н.Т. Раҳимов [91] ва дигарон аҳамияти хосса доранд.

Дар омӯзиши таърихи водии Рашт, инчунин, рисолаҳои номзодии Ғолибшоҳ Наврузов [121] ва Аслиддин Махсудовро [120] зикр намудан мумкин аст. Онҳо таҳлили адабиёти ин давраро барои таҳқиқоти минбаъда таъмин мекунанд ва методологияи таҳқиқи минтақаро муайян месозанд. Дар доираи таърихи ҷумҳурӣ маълумотҳои муайян оид ба таърихи Рашт ва таърихнигорӣ минтақа дар таҳқиқоти олимони тоҷик Р. Абдулҳаев [24], Н.Б. Ҳотамов [114], Ф.М. Абдурашитов [19] ва дигарон инъикос гардиданд.

Ҳамин тавр, таҳлили адабиёти илмӣ мавҷударо ҷамъбаст намуда, ба хулосае омадан мумкин аст, ки то имрӯз дар илми ватанӣ оид ба масъалаи таърихнигорӣ таърихи водии Рашт ягон таҳқиқоти мукаммал анҷом наёфта, рисолаи мазкур аввалин кӯшиши илмӣ дар мавзӯи таърихнигорӣ таърихи минтақаи Рашт

мебошад, ки дар он адабиёти таърихӣ марбут ба таърихи минтақаи Рашт аз нигоҳи илмӣ баррасӣ мегардад.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсия дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ шӯбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои солҳои 2016–2020 дар мавзӯи «Таърихи робитаҳои мутақобил миёни аҳолии муқимӣ ва кӯчиҳои Осиёи Миёна дар асрҳои миёна ва давраи нав (сиёсат, иқтисод, фарҳанг)» ба иҷро расидааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқот. Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки муаллиф омӯзиши масоили сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодӣ фарҳангии минтақаи Раштро дар давраҳои наву навтарин аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор дода, дурустии инъикоси воқеаҳо дар манобаи ҳақиқат, адабиёти илмӣ ва асарҳои илмӣ омӯхтан мушаххас ва ҷойгоҳи онҳо муайян намуда, маълумоти таърихӣ вобаста ба Қаротенин тоза ёфтшударо ба доираҳои илмӣ ворид намояд.

Вазифаҳои таҳқиқот. Барои ноил шудан ба ин ҳадафҳо муаллифи рисола иҷрои вазифаҳои зеринро зарур мешуморад:

- муайян кардани сатҳи омӯзиши илмӣ таърихи Қаротенин чун ҷузъи муҳимми таърихи Тоҷикистон ва таҳлили сарчашмаҳои давраи тоинқилобӣ;

- таҳлили адабиёти илмӣ ва муайян намудани моҳияти илмӣ онҳо дар доираи илми таърихшиносӣ;

- таҳлили мушаххаси таърихшиносии минтақаи Рашт дар асоси асарҳои муҳаққиқони рус;

- таҳлили асарҳои муаллифони маҳаллӣ ва хотираҳои иштирокчиёни бевоситаи муборишаҳои сиёсии аввали асри XX ;

- муайян кардани таърихнигории давраи шуравӣ оид ба омӯзиши таърихи минтақаи Қаротегин, таҳлили корҳои илмӣ солҳои 20-50-уми асри XX вобаста ба экспедитсияҳои этнографӣ, ки дар минтақаҳои кӯҳистони Тоҷикистон фаъолият намудаанд;

- саҳми муаррихони Шуравӣ дар омӯзиши таърихи минтақа ва гузаштан ба таҳлили таҳқиқоти таърихӣ давраи истиқлолият доир ба таърихи Рашт;

- таҳлили масоили фарҳангии минтақаи Рашт дар адабиёти илмӣ дар давраҳои шуравӣ ва истиқлолияти давлатӣ.

Объекти таҳқиқот таҳлили осори муаррихон ва донишмандони давраи тоинқилобӣ, замони шуравӣ ва давраи истиқлолияти давлатӣ мебошад, ки асарҳои онҳо дар муқоиса ба ҳамдигар баррасӣ мегарданд.

Мавзӯи (предмет) таҳқиқот муайян намудани масоили таърихӣ Рашт дар давраи нав, навтарин ва муосир мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи таърихӣ таҳқиқот) таърихнигории охири асри XIX ва ибтидои асри XXI–и минтақаи Раштро дар бар мегирад. Вобаста ба таҳқиқи хронологӣ метавон онро ба чунин давраҳо ҷудо намуд: таърихнигории тоинқилобии водии Рашт; омӯзиши таърихи Рашт дар замони Шуравӣ ва таҳлили масоили таърихнигории минтақа дар замони истиқлол.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқотро асарҳо ва маърузаҳои Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, асарҳо ва концепсияҳои илмӣ муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ, ки бевосита оид ба таърихи халқи тоҷик пажӯҳиш гузарондаанд, санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқӣ, ҳуҷжатҳои бойгонӣ, нашрияҳои

матбуоти даврӣ, монографияҳо ва мақолаҳои ба мавзӯ дахл доштара дар бар мегиранд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Дар рафти таҳқиқ бештар аз усули таҳлилӣ-муқоисавӣ, хронологӣ-масъалагузорӣ, объективияти илмӣ, таърихияти илмӣ, методҳои таҳқиқӣ-муқоисавӣ, таҳқиқӣ-таتبикӣ, муайянкунии моҳияти ҳодисаҳо, истифодаи тартиби хронологӣ бо риояи принсипи таърихият (историзм), методҳои таҳлилӣ, муқоисавӣ, мантиқӣ, ҳулосабарорӣ ва дигар услубҳои таҳқиқот истифода шудааст.

Пойгоҳи сарчашмашиносии таҳқиқот. Дар рафти таълифи диссертатсия аз ҳуччатҳои расмӣ ва таҳқиқоти илмӣ, ки таърихи водии Рашт дар онҳо инъикос ёфтааст, васеъ истифода гардид. Вобаста ба моҳияти мавзӯ маъхазу таълифоти истифодашуда дар шакли зерин гуруҳбандӣ карда шуд:

- маърузаҳо баромадҳо, паёмҳо ва асарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон;

- осори таърихӣ муаллифони маҳаллии охири асри XIX ва ибтидои асри XX, ба монанди Аҳмади Дониш, Муҳаммад Ҳакимхон, Ниёзмӯҳаммад Қуқандӣ, Худоёрзода, Мирзо Олим Маҳмудҳочӣ, Мирзо Абдулазими Сомӣ, С. Айнӣ ва дигарон [4; 9; 6; 11; 8; 12];

- маълумоти сайёҳон ва ҳарбиёни тоинқилобии рус, ки ба Осиёи Миёна, хусусан, Қаротегин сафар намуда, дидаву шунидаҳояшонро дар асарҳои худ муътақис намудаанд [31; 33; 38; 39; 48; 119; 67; 99; 96; 98; 105; 113];

- таълифоти илмӣ муҳаққиқони замони шуравӣ;

- маводи бойгонӣ аз Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва филиали Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт;

- асарҳои ёддоштӣ ва хотиравӣ, инчунин, асарҳои хусусияти илмӣ-публисистӣ дошта;

- маводи матбуоти даврӣ ва сомонаҳои интернетӣ.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки бори нахуст дар таърихнигорӣ ватанӣ масоили таърихнигорӣ таърихи водии Рашт дар давраҳои муайян баррасӣ мегардад. Навовариҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар нуқоти зерин баён мешавад:

- дар асоси адабиёти мавҷуда дараҷаи таҳқиқи илмӣ таърихи Қаротегин чун ҷузъи муҳимми таърихи Тоҷикистон дар давраи тоинқилобӣ муайн карда шуд;

- дараҷаи арзиши илмӣ таҳқиқоти мавҷуда дар таърихнигорӣ миллий баррасӣ гардид;

- мақоми осори тадқиқотчиёни рус дар таърихнигорӣ минтақаи Рашт мавриди таҳлил қарор ёфт;

- маълумоти осори муаллифони маҳаллӣ ва хотираҳои иштирокчиёни бевоситаи муборизаҳои сиёсии аввали асри XX ба доираи таҳлили таърихнигорӣ кашида шуд;

- таҳлили натиҷаи экспедитсияҳои этнографии солҳои 20-50-уми асри XX дар минтақаҳои кӯхистони Тоҷикистон ба анҷом расида, пешниҳод гардид;

- сазми муҳаққиқони Шуравӣ дар омӯзиши таърихи минтақаи Рашт муайян карда шуд;

- дараҷаи инъикоси таърихи минтақаи Рашти замони истиқлолияти давлатӣ дар таърихнигорӣ замони муосир мавриди таҳлилу баррасӣ қарор ёфт;

- дар асоси адабиёти илмӣ масоили фарҳангии минтақаи Рашт дар замони шуравӣ ва истиқлолият мушаххас гардид.

Ба ҳимоя муқаррароти зерин пешниҳод мегарданд:

- таърихнигорӣ таърихи Қаротегин ҳамчун қисми муҳимми таърихи Тоҷикистон дар сарчашмаҳо ва таълифоти муҳталифи тоинқилобӣ инъикос гардидааст. Тасниф, даврабандӣ ва таҳлили ин сарчашмаҳо дар таърихнигорӣ миллий аҳамияти ҳалқунанда дорад, зеро моҳияти илмӣ сарчашмаҳоро муайян мекунад;

- мавқеи назаррасро дар таърихнигории тоинкилобии Рашт асарҳои тадқиқотчиёни рус, ки дар охири асри XIX-ибтидои асри XX ба ин минтақа сафар намудаанд, ишғол мекунанд, зеро дар осори онҳо маълумотҳои нисбатан дақиқ гирд оварда шудаанд;

- дар давраи муборизаҳои сиёсии аввали асри XX муаллифони маҳаллӣ ва иштирокчиёни бевоситаи воқеаҳо ва ҳаракатҳои сиёсӣ мушоҳидоти бевоситаи худро сабт намудаанд, ки он ҳамчун маводи таърихӣ мавриди истифодаи умум қарор дорад;

- дар давраи Шуравӣ барои таҳқиқи таърихи минтақа имконияти бештари илмӣ фароҳам оварда шуд. Солҳои 20-30-уми асри XX барои омӯхтани вилояти Фарм экспедитсиҳои мардумшиносӣ ташкил карда шуд ва дар асоси онҳо аз тарафи олимони ин давра вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии вилояти Фарм мавриди таҳлил қарор гирифт. Чунин таҳқиқотҳо дар солҳои 50-80-уми асри XX вусъат гирифтанд;

- дар замони истиқлолияти комили давлатӣ омӯзиши илмӣ водии Рашт дар таърихнигории миллӣ ба рушди бегобаки ноил гардида, масоили ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии минтақа ба таври назаррас мавриди таҳқиқи олимони қарор гирифт.

Аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқоти диссертатсионӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар он сатҳи зарурии дараҷаи таҳқиқот муайян карда шуда, ҷанбаи илмӣ он кавитар ба назар мерасад.

Сатҳи муқоисавии далелҳои таърихӣ ва баҳогузори мантиқии онҳо ҷиҳати назариявии мавзӯро инъикос мекунанд. Мазмунӣ асосӣ, ҳулосаҳо ва маводи санадӣ диссертатсияро метавон зимни таълифи асарҳои маҷмӯӣ оид ба таърихӣ сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии охири асри XIX ва ибтидои асри XX–и минтақаи Рашт, таълифи монографияҳо, ҳангоми гузаронидани курсҳои лексионӣ ва махсус аз ҷанбаи «Таърихӣ ҳалқи тоҷик» истифода намуд.

Маводҳои дар диссертатсия овардашуда барои дарки воқеии масъалаҳои мубрами сиёсату иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангии минтақаи Рашт дар охири асри XIX ва ибтидои асри XXI имконият медиҳанд. Натиҷаҳо ва тавсияҳои рисола барои ҳалли баъзе аз масоили таърихӣ асрҳои мавриди назар муҳим аст.

Сатҳи эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсионӣ аз дақиқияти маълумот, кофӣ будани маводи таҳқиқотӣ, коркарди натиҷаҳои илмӣ диссертатсия, ҳаҷми интишорот оид ба мавзӯ ва гузарондани таҳқиқоти диссертатсионӣ иборат мебошад. Хулоса ва тавсияҳои диссертант дар асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва таҷрибавӣ пешниҳод шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Таърихнигории таърихи водии Рашт (давраи нав, навтарин ва муосир)» барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих (6D020303 – Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ) мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ. Дар рафти иҷрои кори илмӣ корҳои муайяни илмӣ – таҳқиқотӣ анҷом дода шуданд, ки дар маҷмӯъ саҳми шахсии довталаби дарёфти дараҷаи илмиро инъикос мекунанд. Аз ҷумла; маъхазу асарҳои илмӣ, ки ба таърихи охири асри XIX-аввали асри XXI-и минтақаи Рашт бахшида шуда, мавриди таҳлили таърихнигорӣ қарор ёфта, дар асоси он хулосаҳои илмӣ доир ба мавзӯ пешниҳод гардид; нишон дода шуд, ки таърихнигории ҳамаи зинаҳои таърихӣ мардуми тоҷик хусусияти умумӣ дошта, дар доираи як минтақа таҳлил кардани ин ҳамбастагӣ барои таърихи миллат аҳаммияти махсус дорад. Давраҳои омӯзиши таърихи минтақаи Рашт дар рисола тақсимбандии илмӣ ёфта, саҳми олимони ба омӯзиши фарҳанги водии Рашт иртибот дошта, мавриди

таҳлили таърихнигорӣ қарор гирифта, дар ин замина арзиши илмӣ таълифоти онҳо муайян карда шуд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт баҳшида ба таҷлили 30-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардустӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, соли 2021), конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «Тағйирёбии иқлим ва таъсири он ба саёраи Замин», баҳшида ба «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, 2022), конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ дар мавзӯи «Абурайҳон Берунӣ – алломаи Машриқзамин», баҳшида ба 1050-солагии Абдурайҳони Бурунӣ (Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 20 майи соли 2023) ва ғайра дар шакли маърузаҳо пешниҳод гардиданд.

Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нав ва шуъбаи таърихи навтарини Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон (суратҷаласаи №2, аз 25.02.2025) муҳокима гардида, ба ҳимоя тавсия гардид.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Муқаррароти асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз ҷониби диссертант дар шакли мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла, 5 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 9 мақола дар дигар маҷаллаҳо ба таъри расидаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия дар ҳаҷми 178 саҳифаи чопи компютерӣ таълиф шуда, он аз

муқаддима, се боб, хулоса, номгӯи маъхазҳо ва адабиёти истифодашуда иборат мебошад.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубрамияти мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи он, мақсад ва вазифаҳо, наwgониҳои илмӣ, асосҳои методологӣ, заминаи манбаъии қор, доираи хронологӣ, предмет ва объект, нуқтаҳои ба дифоъ пешниҳодшуда, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ, саҳми шахсии довталаб дар таҳқиқ, тавсиб ва амалишавии натиҷаҳои таҳқиқот нишон дода шудаанд.

Боби якуми диссертатсия *«Қаротегин дар асарҳои таърихии давраи нав»* аз ду зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби аввали боби якум *«Маълумоти муаллифони маҳаллӣ дар бораи Қаротегин»* масъалаи сатҳи инъикоси таърихи водии Қаротегин дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ баррасӣ карда шудааст.

Дар диссертатсия баён гардидааст, ки оид ба мулки Рашт дар асарҳои таърихии муаррихони дарбори Қуқанд, Аморати Бухоро, манотиқи ҳамҷавор ва намояндагони доираи адабии ҳуди Раштонзамин маълумот оварда шудааст. Масалан, оид ба Қаротегин дар асарҳои «Баҳр-ул-асрор»-и Маҳмуд ибни Валӣ [5, С.167], ва «Таърихи қипчоқхонӣ»-и Хучамқулибеки Балхӣ маълумоти чуғрофӣ-сиёсии мухтасар оварда шудааст [15, С.265].

Маҳмуд ибни Валӣ дар он қайд менамояд, ки моҳи январи соли 1636 12 000 хонаводаи қирғиз тавассути Қаротегин (Рашт) ба мулки Ҳисор ворид шуданд [11]. Сабабҳои ҳичрати ин мардум ба Ҳисор ва дигар паҳлуҳои ин масъала дар асари «Баҳр-ул-асрор» зикр намегардад. Вале муҳим он аст, ки дар давраи тоинкилобӣ роҳи бузурге ба воситаи Қаротегин мегузаштааст. Ин масъала дар дигар таърихномаҳои маҳаллии давраи нав зикр нашудааст.

Хучамқулбеки Балхӣ менигорад, ки муддате тоҷикони Рашт ва Дарвоз ба қалмиқҳо хироч медоданд [75]. Хучамқулбеки Балхӣ ҳаводисро шарҳ надода, аз сабабҳои тохтутози онҳо, санаи ҷанг ва сабабҳои шикасти тоҷикони Қаротегину Дарвоз хабар надода, бо як ҷумлаи кӯтоҳ ба ин масъала хотима гузоштааст. Эҳтимол меравад, ки ин муаррих ба тобеияти хонигарии Қуқанд даромадани Қаротегину Дарвозро дар назар доштааст. Воқеан, соли 1834 лашкари хони Қуқанд таҳти фармони Мадалихон (1821-1842) ба ҷониби Қаротегин, Кӯлоб ва Дарвоз лашкар кашида, онҳоро муддате дар ихтиёри худ қарор дод. Дар ин давра Қаротегин ба монанди дигар мулкҳои истилошуда маҷбур буд, ки ба хонигарии Қуқанд андоз диҳад.

Барои омӯзиши давраи асри XVIII-XIX, асари «Таърихи Салимӣ», ки онро котиби амир Мирзосалимбек навишта буд, аҳаммияти муҳим дорад. Мазкур ваҳшонияти лашкари амири Бухороро, ки солҳои 70-ум ба минтақаи Қаротегин ҳучум мекунад, бо қатлу ғоратгариҳои Чингизхон баробар медонад.

Оид ба таърихи сиёсии хонигариҳои Осиёи Миёна, бахусус Қаротегин Муҳаммад Ҳакимхон дар асари худ «Мунтахабу -т-тавоҳид» низ маълумоти саҳеҳ овардааст. Ӯ менигорад, ки муддате мулкҳои Қаротегин, Кӯлоб ва Дарвоз дар итоати хонҳои Қуқанд буданд [8, С.254-258].

Дар асарҳои Ниёзмӯҳаммад Қуқандӣ ва Мирзо Олим Маҳмуд Ҳоҷӣ ҳам роҷеъ ба мулки Қаротегин ва сокинони он маълумоти ҷолиб оварда шудааст. Масалан, муаллифони номбурда оид ба лашкари хонигарии Қуқанд маълумот дода, менависанд, ки он аз ҳисоби тоҷикони кӯҳистон таъсис дода мешуд, ки асосан аз қаротегиниҳо, дарвозиҳо, вахониҳо, рӯшониҳо, шуғнониҳо, читролиҳо, кӯлобиҳо, ҳисориҳо иборат будааст [11, С.64-65].

Оид ба хизмати ҳарбиرو адо намудани қаротегиниҳо ва дигар тоҷикони кӯҳистон дар лашкари Қуқанд муаллифони дигари доираи таърихнигории Қуқанд, аз ҷумла Худоёрзода низ хабар медиҳад [12, С.116-117]. Ҷолиб он аст, ки хони Қуқанд Олимхон дар байни сулолаҳои туркии Осиёи Миёна шояд аз аввалин нафаре буд, ки ҳаёати лашкари худро пурра аз ҳисоби тоҷикони кӯҳистон таъсис меод. Сафири рус дар хонигарии Қуқанд Филипп Назаров ҳам қайд менамояд, ки хангоме мо ба дарбори хон ташриф овардем, дар назди мо сафирони шоҳигариҳои тоҷикони кӯҳистон-қаротегинҳо, рӯшониҳо ва шугниҳо ҳам интизори пазироии худ аз ҷониби хон буданд

Худоёрзода оиди дар Қаротегин сипарӣ намудани ҳукми бадарға ва бастании никоҳи писари хони Қуқанд Иброҳимбек (Атолиқбек) бо духтари шоҳи Қаротегин ва дигар масоили вобаста ба авзои сиёсии минтақа маълумоти ҷолиб медиҳад [12, С.186-187]. Дар асари ӯ доир ба муҳорибаи дастаҳои хони Қуқанд ва дастаҳои мардуми Дарвозу Қаротегин бо сардории ҳокими Дарвоз Султон Маҳмуд дар миёнароҳи Ҳоит ва Сарипул хабар оварда шудааст, ки дар ин ҳарб Қуқанд ғалаба ба даст овардааст. Муҳаммад Ҳакимхон ҳам хабар медиҳад, ки дар натиҷаи ҷанги мазкур Муҳаммадқули парвоначӣ ҳокими Қаротегин таъин карда шуда, лашкари Қуқанд пас мегардад [8, С.634-635].

Аз мазмуни асарҳои мазкур бармеояд, ки дар онҳо бештар таърихи сиёсии минтақа зикр гардида, муайян шудааст, ки Қаротегин муддате, ки ба хонигарии Қуқанд итоат мекард, барои хизмат дар артиши хонигарӣ аз минтақа сарбозон сафарбар мешуданд. Тибқи хулосаи муҳаққиқи тоҷик Б.Р. Турсунов тоҷикони кӯҳистон қисми асосии лашкари хонигарии мазкурро ташкил меодаанд. Аз миёни онҳо дар оянда сарфармондеҳони

номӣ баромаданд, ки дар ҷангҳо алайҳи мамолики атроф ном бароварданд [108, С.233-234].

Муаллифи «Таърихи Шоҳрухия» Мулло Ниёз Муҳаммад ибни Ошури Қуқандӣ, ки дар лашкари хони Қуқанд хизмат карда, дар ҷандин юришҳо бевосита иштирок дошт, дар асари худ нигоштааст, ки дар натиҷаи забти Қаротегин Шоҳ қушбегӣ волии Қаротегин таъин гардида, ғолибон шоҳи Дарвоз Султон Маҳмудро ҳамчун асир бо худ ба Қуқанд бурдаанд, вале эшон дар роҳ ҷон дода, дар мазори Шоҳимардон дафн карда шуд. Ҳамчунин дар асари ӯ маълумоти муфассал ва дорои аҳаммияти таърихӣ оид ба шаҷараи шоҳони Қаротегин оварда мешавад. Муаллиф шахсияти яке аз амалдорони маҳаллӣ - Қаноатшоҳи Атолиқро тавсиф намуда, ӯро ҳамчун сарлашқари шуҷоатманд, хунсард ва таҳаммулпазир ба хонанда муаррифӣ мекунад [11, С.468].

Дар асари Мирзо Азими Сомӣ вобаста ба ҳаёти сиёсии аморати Бухоро, хусусан ба ҳаводиси таърихӣ бекигарии Қаротегин ишора шудааст [6, С.360]. Оид ба вазъи сиёсии Қаротегин дар «Таърихи Бадахшон»-и Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ ва Мирзо Фазлалибeki Сурхафсар ахбори муҳим оварда шудааст [6, С.99].

Доир ба ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, мардумшиносӣ ва фарҳангии мулки Қаротегин миёни муаллифони маҳаллии тоинқилобӣ ба таври муфассал Содиқхоҷа Гулшанӣ маълумот додааст. Аҳаммияти илмӣ асари Гулшанӣ дар характери комплекси онҳо мебошад [9, С.153-154]. Муҳаммадали Балҷувонӣ низ дар асараш хеле мухтасар аз ҳаёти сиёсии водии Қаротегин зикр менамояд [10, С.95].

Хулоса, дар таърихнигории тоинқилобии тоҷик масъалаҳои таърихӣ мулки Қаротегин пурра инъикос нашуда, асари алоҳидае оид ба таърихи он таълиф нагардидааст. Дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ

таърихи минтақа ба таври фикра оварда шуда, бештар ба насабнома, ҳаёт ва фаъолияти шахсиятҳои маъруфу сиёсӣ ва муҳимтар аз ҳама, ба инъикоси таърихи сиёсии минтақаи Қаротегин дар ҳамбастагӣ ба ҳаёти сиёсии хонигарии Қуқанд ва аморати Бухоро таваҷҷуҳ шудааст. Ба масоили ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми оддӣ кам аҳаммият дода шудааст.

Дар зербоби дуҷуми боби якум *«Қаротегин дар асарҳои муҳаққиқони руси охири асри XIX ва ибтидои асри XX»* саҳми муҳаққиқони тоинкилобии рус дар омӯзиши илмии водии Қаротегин мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Диссертант менависад, ки пас аз ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна муҳаққиқони равияҳои гуногуни рус таърих ва этнографияи тоҷикони минтақаҳои дурдаст, ба мисли Қаротегинро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Аввалин маълумот доир ба мулки Қаротегин дар асарҳои А. Кун [63], В. Наливкин [73], П.Е. Кузнецов [66] ба мушоҳида мерасанд. Хусусияти хоси ин таҳқиқот дар он аст, ки дар онҳо муаллифони маҷмуан тамоми сарзаминҳои ҷанубӣ ва болооби Амударёро таҳқиқ намудаанд, ки Қаротегин қисме аз ин сарзаминро ташкил медиҳад.

Дар осори муҳаққиқони рус оид ба ҳаёти сиёсӣ ва маъмурии Қаротегин маълумоти зарурӣ ҷой дорад. Масалан, К.А. Абрамов аз беки Қаротегин Музаффархон мактуб мегирад, ки дар он ҳаёти сиёсӣ-маъмурии бекигарӣ инъикос ёфтааст.

Соли 1879 антропологи рус В.Ф. Ошанин минтақаи Ҳисор, Қаротегин ва Олой ва соли 1880 И.В. Мушкетов ба минтақа сафар намуда, оид ба аҳолии он маълумот медиҳанд.

Соли 1882 капитан Г.А. Арандаренко ба Қаротегин сафар мекунад, ки он ҳамчун аввалин таҳқиқоти комплекси минтақа дониста мешавад. Г.А. Арандаренко тобеияти пурраи Қаротегинро ба Аморати

Бухоро тасдиқ мекунад. Маълумотҳои Г.А. Арандаренко дар маҷмӯаи ҳарбии рус соли 1878 нашр мешаванд, ки бештар хусусияти этнографӣ доштанд [30, С.115-136]. Дар асари дигари капитан Г.А. Арандаренко низ оид ба водии Қаротегин маълумоти ҷолиб оварда шудааст [31].

Мувофиқи маълумоти штабс капитан Василев мавзеи Қаротегин дар қисмати шимоли шарқии бекигарии Кӯлоб ва Ҳисор ҷойгир шудааст. Аҳолии Қаротегинро вай 51 ҳазор нафар нишон медиҳад.

Таҳлилҳо собит менамоянд, ки аҳолии минтақаро олимони рус дар охири асри XIX ва аввали асри XX дақиқ муайян накардаанд ва ин маълумотҳо характери тахминӣ дошта, ҳар як сайёҳ шумораи аҳолиро аз рӯи шумораи хоҷагӣҳо муайян кардааст. Аввал шумораи хоҷагӣҳоро аниқ карда, баъд онро ба шумораи аъзои хонавода, ки ба таври тахминӣ гирифта мешуд, зарб ва бо ҳамин усул аҳолии ин ё он мавзёро муайян мекарданд.

Масъалаи дигаре, ки олимони рус ба он аҳаммият додаанд, ин вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа мебошад. Масалан, капитан Г.А. Арандаренко системаи ҷамъоварии андозро таҳлил намуда, онро чунин муайян намудааст: аз 10 як ҳиссаи ҳосил аз тамоми намудҳои зироат ва мевачот ва як гӯсфанд, новобаста аз шумораи чорво дар хоҷагӣ, ҳатман рӯёнида мешуд. Хоҷагӣҳое, ки дар дарёҳои маҳалӣ бо қорҳои ҷустуҷӯӣ шуғл доштанд, дар як сол 5 рубл андоз медоданд. Умуман, андози бекигарии Қаротегин 43700 рублро ташкил медод [25, С.450].

Тиҷорат дар минтақаи Қаротегин ба мисли дигар минтақаҳои кӯҳистон ба таври мубодилаи мол сурат мегирифт. Аммо, чуноне ки Г.А. Арандаренко ва граф А. А. Бобринской низ қайд мекунанд, дар Фарм бозори фуруши молҳо ва дӯконҳои доимоамалкунанда фаъолият доштанд, ки ин ҳолат дар минтақаҳои Дарвоз ва Помир

дида намешуд. Ин нишон медиҳад, ки дар ин минтақа муносибатҳои тиҷоратӣ тараққӣ карда буданд ва ин минтақа нисбат ба мавзёҳои кӯҳистони ҳамсоя нисбатан аз ғалла ва маводи ғизоӣ худкифо буд. Бинобар ҳамин, ба ин ҷо аз тарафи Зарафшон ва Дарвоз сокинон барои хариди ғалла ва дигар маводи озуқаворӣ меомаданд.

Доир ба вазъи иқтисодӣ ва рушди ҳунармандии минтақаи Қаротегин Д.Н. Логофет маълумоти ниҳоят ҷолиб овардааст. Д.Н. Логофет менависад, ки дар ин мавзёҳо истеҳсоли гилеми абрешимӣ ва нимабрешимӣ, чармгарӣ, оҳангарӣ, кулолӣ, зардӯзӣ, пойафзолдӯзӣ, нуқраю мискашӣ, ордкашӣ, собунпазӣ ва шамъдӯзӣ, кандакорӣ ҷӯб инкишоф ёфтааст [67, С.263-360].

Машғулияти асосии аҳолии минтақаи Қаротегин аз рӯи маълумоти таҳқиқотчиёни рус зироаткорӣ буд. Д.Н. Логофет шакли заминдориро таҳлил карда, заминҳои маҳаллиро аз се қисм: мулкӣ - султонӣ, мулки хурри холис ва вақфӣ маҳсуб медонад. Д.Н. Логофет яқинанд намуди андозҳои иловагиро низ ёдрас мешавад. Азбаски Қаротегин бекигарии аморати Бухоро маҳсуб мешуд, дар ин ҷо ченакҳои аморат амал мекарданд.

Дар ҳамин давра муаррихи дигари рус А.А. Семенов ба омӯзиши масоили таърихии Бухорои Шарқӣ оғоз кард. Ӯ солҳои 1900-1901 ду чилди китоби худро доир ба лаҳҷаҳои мардуми кӯҳистон, баҳусус мардуми Дарвозу Қаротегин нашр намуд [67, С.56]. Соли 1903 таҳқиқоти навбатии А.А. Семенов доир ба минтақаи Дарвозу Қаротегин нашр гардид, ки дар он муаллиф мавқеи ҷуғрофӣ, аҳоли, либос, тарзи сохтмони хона, забони маҳаллӣ, урфу одат ва дигар масоили мардумшиносии минтақаро мавриди таҳлил қарор дод [99].

Дар натиҷаи таҳқиқ ба мушоҳида мерасад, ки дар таҳқиқоти олимони рус самти иқтисодӣ ва иҷтимоии Қаротегин хеле дақиқ баррасӣ шудаанд ва дорои

аҳаммияти муҳим мебошанд. Таҳлили таърихнигории Қаротегин дар асарҳои таҳқиқотгарони руси охири асри XIX ва ибтидои асри XX нишон медиҳад, ки олимони ва сайёҳони рус аввалин шуда саҳифаҳои омӯзиши васеи таърихи минтақаро роҳандози намудаанд. Аз ҳамин лиҳоз, дар таърихнигории Тоҷикистон асарҳои олимони рус мавқеи муҳим доранд.

Хулоса, маводи илмӣ асарҳои намоёндагони ҳарбӣ-дипломатӣ, муҳаққиқону сайёҳони тоинқилобии рус барои омӯзиши ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии минтақаи Қаротегин муҳимияти хосса доранд. Ин маълумотҳои нодир ба муҳаққиқони замони муосир имкон медиҳанд, ки вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маъмурии Қаротегинро мавриди таҳлил қарор диҳанд.

Боби дуҷуми диссертатсия *«Ҳаракатҳои мардумӣ ва ҳаёти фарҳангии давраи тоинқилобии минтақа дар адабиёти таърихӣ»* аз ду зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби якуми боби дуюм *«Ҳаракатҳои мардумӣ бар зидди низоми амирӣ ва инъикоси он дар адабиёти таърихӣ»* масъалаи ҷунбишҳои мардумӣ ва инъикоси он дар таърихнигорӣ баррасӣ гардидааст.

Дар диссертатсия нишон дода шудааст, ки дар давраи мазкур асосан шӯриши Қаландаршоҳ ва шӯриши Усмон муборизаи халқи мазлумро ҳамчун қисми сиёсати давлатӣ дар самти мубориза бо режими кӯҳна инъикос мекарданд. Аввалин маълумотҳо оид ба шӯриши Усмон ин маълумоти Шестопалов ба шумор меравад. Муаллиф дар ҳаҷми 20 саҳифаи чопӣ сабабҳо ва рафти шӯриши Усмонро таҳлил намуда, омилҳои шикасти онро нишон медиҳад [67, С.20].

Дар солҳои 50-уми асри XX як қатор таҳқиқотҳои олимони тоҷик нашр гардиданд, аз ҷумла, дар асарҳои М.Э. Эркаев, Ю. Николаев, Я. Шарапов дар шакли таърихи муборизаи сиёсӣ-ҳарбӣ лаҳзаҳои шӯриши Усмон инъикос шудаанд [52, С.54].

Академик Б.И. Искандаров дар доираи таҳлили шӯришҳои мардумӣ дар бораи вазъи сиёсӣ ва иқтисодии аморати Бухоро ва аҳволи мардуми одии Бухорои Шарқӣ маълумоти муфассалро ғирдовари ва мавриди таҳлил қарор дода, сабабҳои ҳаракатҳои муборизаи мардуми минтақаи Раштро бо андозҳои баланди бекигарӣ алоқаманд медонад.

Профессор О. Маҷлисов шӯришҳои маҳаллии Қаландаршо ва Усмонро аз нуқтаи назари синфӣ ва сиёсӣ таҳлил намуда, аҳамияти ин муборизаҳоро барои озодии мардум аз зулми амири Бухоро нишон медиҳад [71, С.78].

Ҳаракатҳои мардумӣ, хусусан шӯриши Усмон дар таҳқиқоти А. Макашов, дар асарҳои профессор Ҳ. Пирумшов инъикос шудааст. Профессор Ҳ. Пирумшоев ҳаёти душвори мардумро инъикос намуда, аз ҷумла 33 намуни андозро ёдрас мешавад, ки бевосита ба норозигии мардум сабаб гардидаанд [89, С.98].

Қайд кардан бамаврид аст, ки дар асарҳои илмӣ-публиксистии Алӣ Ҳуш [28, С.111], Э. Муҳидинов [76, С.33], Диловари Мирзо [75, С.89] ҳам сабабҳои асосии шӯришро дар норозигии мардум аз сиёсати амири Бухоро медонанд.

Хулоса, аз натиҷаи омӯзиш ва баррасии ҳаракатҳои мардумӣ муайян гардид, ки масъалаи мазкур дар адабиёти илмӣ ва адабӣ ба таври васеъ инъикос шуда, ба андешаи мо, сабаби асосии он андозҳои гарон, норозигии мардум аз сиёсати золимонаи давр мебошад. Гарчанде ки адабиёти нашршуда ва маводи публиксистӣ рафти ин шӯришро дар доираи таърихи ҷумҳурий ва минтақа таҳлил мекунанд, аммо аҳамияти таърихӣ ин ҳаракатҳо ба таҳқиқи мукаммал ниёз дорад.

Дар зербоби дуёми боби дуёми диссертатсия *«Инъикоси ҳаёти фарҳангии минтақа дар таҳқиқотҳои таърихӣ»* масъалаҳои фарҳангии водии Қаротегин дар асарҳои тоинкилобии таърихӣ баррасӣ гардидааст.

Дар диссертатсия баён шудааст, ки яке аз самтҳои асосии таърихнигориро дараҷаи таҳқиқи фарҳанги миллӣ ташкил медиҳад. Ҳанӯз дар асри XIX муаллифони рус ин самти муҳимми таърихи тоҷикон, аз ҷумла тоҷикони водии Раштро мавриди омӯзиш қарор дода буданд. Бахусус, муҳаққиқ А.А. Семёнов дар асоси маводи фаровони сафари худ ба Қаротегин нахустин шуда фарҳанги мардуми ин минтақаро аз нуқтаи назари этнографӣ меомӯзад. А.А. Семенов бештар ба фарҳанг, урфу одат, сохти ҷамъияти он давра ва этнографияи минтақа таваҷҷуҳи бештар медиҳад. А.А. Семёнов дар бораи сару либос таҳқиқот анҷом дода, менависад, ки дар фасли зимистон дар болои курта ҷома— пӯстин ё чакман - ҷомаи ғафси пашмини маҳаллие, ки ранги хокистарӣ ё сиёҳ дорад, мепӯшанд. Сарпӯши тоҷикон аксаран аз тоқӣ иборат буд, ки гоҳе аз Бухорову Фарғона оварда мешуд. Дар баъзе мавридҳо токиро худашон дӯхта, онро бо гулдӯзӣ оро медоданд [99, с.129]. Муҳаққиқони замони Шӯравӣ, аз ҷумла Н. Кисляков низ ба А.А. Семёнов ҳамфикр буда, шакли тоқиҳоро тавсиф мекунад, ки бино ба таҳқиқоти вай, тоқии конусшакли бо тасмаи (шерозӣ) мудаввар ороёфта барои ноҳияҳои кӯхистон хос буд [64, С.601].

Яке аз аввалин таҳқиқоти мукамал дар бораи фарҳанги моддӣ ва маънавии тоҷикон дар ибтидои асри XX асари А. Шишов «Тоҷикон» мебошад [117, С.353]. Дар ин асар муаллиф баробари дигар тоҷикон роҷеъ ба ҳаёти фарҳангии тоҷикони Қаротегин низ маълумоти муҳим медиҳад.

Д.Н. Логофет маданияти моддии тоҷикони кӯхистон, алаҳусус деҳа ва манзилгоҳро тавсиф намуда, кайд мекунад, ки манзилҳои тоҷикӣ дар деҳот асосан аз санг сохта шудаанд. Биноҳо паст, бе тиреза, танҳо як дари даромад доранд. Дар гирду атрофи он дар шакли санги паст ё девори ҷӯбӣ оғил барои чорво сохта мешуд [67, С.160].

Барои пурра намудани маълумоти муаллифони тоинқилобӣ таъкид менамоям, ки намоёндаи маъруфи мактаби мардумшиносии Шуравӣ Н.Н. Ершов оид ба фарҳанг ва дониши тиббии мардум маълумот дода, илова мекунад, ки то давраи инқилоби Октябр дар Қаротегин якчанд ихтисоси табибон низ амал мекарданд. Фаъолияти табибон се самти асосиро дар бар мегирифт: ҷаррох, ҷаҳхол (табиби ҷашм) ва табиби дардҳои дарунӣ (терапевт).

Масъалаҳои фарҳанги анъанавии давраи тоинқилобии минтақаи Қаротегин дар асарҳои муҳаққиқони замони шуравӣ ва истиқлол низ баррасӣ гардидааст. Аз ҷумла, дар очерки оммавии М. Амирбеков «Фарзонагони Раштонзамин» нисбатан муфасссал хизматҳои намоёндагони фарҳанг, илм ва маданияти сокинони ин минтақа нишон дода шудааст. А.Н. Кисляков дар асари «Очеркҳо роҷеъ ба таърихи Қаротегин» фарҳанги анъанавии тоҷикони минтақаро овардааст [29, С.290].

Аз хизмати А. Ҳабибов чун адабиётшинос ёдовар шуда, зикр бояд кард, ки китоби ин муҳаққиқ «Ганҷи парешон» дар инъикоси фарҳанги Қаротегин нақши муҳим дорад [22, С.56].

Хулоса, фарҳанги мардумӣ дар шакли урфу одат, анъана ва маданияти онтологӣ яке аз самтҳои асосии таърихшиносии ташкил медиҳад ва дар доираи ин самт дастовардҳои маънавии миллӣ аз охири асри XIX олимони таҳқиқотчиёни русро ба худ ҷалб намудаанд. Муайян гардид, ки олимони таҳқиқотчиён ва ҳарбиёни рус маълумоти сершумореро оид ба минтақаи Рашт ҷамъоварӣ карданд, ки он барои омӯзиши минтақаи Қаротегин аҳамияти илмӣ доранд. Агар дар доираи омӯзиши фарҳанг олимони рус бештар ба аломатҳои нақшу нигор, гулдузӣ, коркарди асбобҳои ороишӣ ва дигар элементҳои зебопарастӣ диққат медоданд, муаллифони маҳаллии давраи Шуравӣ ва муосир ба

фарҳанги адабии минтақа ва ашъори шоирони он бештар мурочиат мекарданд ва дар маҷмуъ, омӯзиши ҳамаи ин омилҳо аз фарҳанги хоси мардуми куҳанбунёди Қаротегин шаҳодат медиҳад.

Боби сеюми диссертатсия *«Таърихнигории водии Қаротегин дар замони Шӯравӣ ва даврони Истиқлолият»* номгузорӣ шуда, он аз се зербоб иборат мебошад.

Дар зербоби аввали боби сеюм *«Инъикоси вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодии вилояти Фарм дар солҳои 20-80-юми асри XX»* сатҳи инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Фарм дар давраи мазкур дар асарҳои таърихӣ таҳлил гардидааст.

Дар диссертатсия масъалаи мазкур баррасӣ гардида, қайд шудааст, ки дар солҳои охири ҳокимияти амирӣ дар бекигари Қаротегин 25 ҳазор хоҷагӣ вуҷуд дошт. Профессор О. Маҷлисов қайд менамояд, ки дар Қаротегин 218,436 гектар замини қорам вуҷуд дошта, ба давлатӣ «мулкҳои султонӣ», «мулки соҳибдор» аз андоз озод «мулки холис» ва заминҳои рӯхонӣ ҷудо мешуданд. Панҷоҳ ҳазор ман ба мансабдорони қалон, рӯхонӣ ва феодалон тааллуқ дошт. 36 ҳазор ман замин дар ихтиёрдории бек буда, аз тарафи бек тухфа мешуданд ё ин ки онҳоро мефурӯхт. Ҳар кас метавонист аз ин заминҳо иҷора гирад. Заминҳои вақф бошанд, ҳамагӣ 1500-ман буданд [69, С.60].

Мувофиқи маълумоти О. Маҷлисов, дар маҷмуъ аҳолии вилояти Фарм дар соли 1924 ҳамагӣ 116515 нафар, шумораи хоҷагиҳо - 20 421 ва масоҳати вилоят 11611 км кв.-ро ташкил медод [121, С.80-100]. Ин маълумотҳо хусусияти тахминӣ доштанд, зеро дар он давра муҳочирати аҳоли зиёд дида мешуд.

Давраи аввали сохтмони Ҳокимияти Шӯравӣ солҳои 1920 – 1930 ва шуҷоату меҳнатдӯстии муҳочирони Фарм дар азхудкунии заминҳои води Вахш дар солҳои 30-юми асри XX қисми асосии мазмунӣ асари нависанда Алӣ Хушро ташкил медиҳад. Муаллиф дар жанри ҳикоят

воқеаҳои реалии ин давраро тасвир мекунад. Қиммати илмӣ ин асар дар он аст, ки муаллиф бевосита иштирокчиӣ ин воқеаҳо буд.

Дар ҳуҷҷатҳои бойгонӣ низ роҷеъ ба коллективикунонӣ дар Фарм ва ҳаёти иҷтимоии сокинон малумоти дақиқ оварда шудааст. Мувофиқи маълумоти маводи бойгонӣ соли 1940 дар вилояти Фарм шумораи колхозҳо аз 10 (соли 1930) то ба 562 расид. Инчунин, дар вилоят 65 ТОЗ ва 490 селхозартел амал мекард [14, В.19].

Баъзе муаллифон, аз ҷумла Н.Б. Ҳотамов, Ҳ. Пирумшоев дуруст қайд мекунанд, ки беадолатии давраи разверсткаи озуқа, ки дар натиҷаи он деҳқон як ҳиссаи ҳосилро ба ихтиёри худ ва боқимондаашро ба давлат месупорид, обрӯи Ҳокимияти Шуравиро паст кард ва ба ғойдаи босмачиён гардид.

Аз нуқтаи назари маълумоти таърихӣ оид ба вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии вилояти Фарм далели бештар дар рисолаи Ғ. Наврӯзов оварда шудаанд [121, С.95].

Диссертант менависад, ки дар солҳои 40-уми асри XX яке аз дастовардҳои мардуми Фарм ва Бадахшон ин мавриди истифода қарор додани роҳи Сталинобод-Хоруғ буд, ки бо меҳнати шӯҷоаткоронаи мардуми Фарм ва Помир сохта шуд. Аз ҳамин ҷиҳат таърихи сохтмони ин роҳ дар таърихнигории Тоҷикистон мавқеи муайян дорад. Дар китобҳои Ҳ. Пирумшоев [89], рисолаҳои Ю. Саидасанов [94] ва Ғ. Наврӯзов [121] мавзӯи сохтмони роҳи Сталинобод – Хоруғ ба таври муфассал инъикос гардидааст.

Рушди хоҷагии халқи ҷумҳурӣ, аз ҷумла вилояти Фарм дар солҳои ҷанг миёни муҳаққиқон дар асарҳои Л. Сечкина [101, С.57; 102, С.297; 36] муфассалтар баён шудааст. Таҳлил ва омӯзиши адабиёти илмӣ ба мавзӯи Ҷанги Бузурги Ватанӣ бахшидашуда нишон медиҳад, ки муаллифон дар асарҳои худ хизмати ақибгоҳро дар таъмини ғалаба бар душман хеле барҷаста инъикос мекарданд. Таърихи корномаҳои фарзандони

Раштонзамин дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар асарҳои Н.Б. Ҳотамов [115, С.122], Ғ. Наврӯзов [121, С.65] низ нишон дода шудааст.

Солҳои 1952-1957 аз ҷониби экспедитсияи илмӣ Н.А. Кисляков ва А.К. Писарчик маводи муҳими таърихӣ дар бораи суқунати аҳолии минтақаи Қаротегин, фарҳанги моддӣ ва маънавии онҳо, муносибатҳои ҷамъиятии онҳо то давраи инқилобӣ ва дигар маълумотҳои таърихӣ ва этнографӣ ҷамъоварӣ карда шуданд. Дар натиҷаи ин таҳқиқот монгорафияи сечилда бо номи «Таджики Қаратегинаи Дарваза» нашр карда шуд [62, С.40]. Ин китоб аҳамияти муҳим дошта, маълумоти дар он овардашуда характери байнифаннву комплексӣ дорад ва соҳаи таърих, этнография, харитасозӣ, иқтисод ва лингвистикаи минтақаро дар бар мегирад.

Вазъи иҷтимоӣ, иқтисодии вилояти Ғармро дар асарҳои таърихӣ таҳлил намуда, қайд кардан бамаврид аст, ки дар замони давлатдорӣ Шуравӣ симои ҷомеаи вилояти Ғарм ба кулӣ дигаргун гардид. Вилоят дар тамоми самтҳо рӯ ба инкишоф ниҳод ва ин дастовардҳо дар китобҳо ва таҳқиқоти олимони соҳаи таърих сабт гардиданд. Дар ин давра дар доираи илми таърих аз ҳисоби олимони рус дар Тоҷикистон базаи калони моддӣ ва маънавии таҳқиқотӣ дар самти илми таърих таъсис ёфт ва имкониятҳои нав барои пешрафти илми таърих таъмин карда шуданд.

Ҳамин тавр, таҳлили таърихнигорӣ таърихи водии Рашт дар солҳои 20-80-уми асри XX нишон дод, ки муҳимтарин воқеаҳои ин давра, ки дар таърихи Тоҷикистон ва бахусус таърихи минтақаи Ғарм рух доданд, дар таҳқиқотҳои олимони соҳаи таърих сабт гардиданд. Дар ин китобҳо қаҳрамонии соқинони минтақаи Ғарм дар сохтмони роҳи Сталинобод-Хоруғ, дар набардҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, қаҳрамонӣ

меҳнакташони ақибгоҳ ва дигар саҳифаҳои ин давра инъикоси худро ёфтаанд.

Дар зербоби дуюми боби сеюм «**Таърихнигории ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақаи Рашт дар замони Истиқлол**» сатҳи омӯзиши ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии водии Рашти замони Истиқлол дар асарҳои таърихӣ нишон дода шудааст.

Дар диссертатсия зикр шудааст, ки яке аз дастовардҳои давраи истиқлолият – ин ҳалосӣ ёфтани мардуми Тоҷикистон аз мудҳиштарин саҳифаҳои ҷанги шаҳрвандӣ буд. Дар инъикоси раванди ин ҷанги шаҳрвандӣ дар қисме аз мавзӯҳои Рашт як қатор қорҳои илмӣ олимони самтҳои таърих ва сиёсатшиносӣ аз нашр баромаданд, ки дар диссертатсия таҳлил гардидаанд.

Дар таҳқиқоти таърихнигории водии Рашт дар замони истиқлолият асарҳо ва баромадҳои Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомали Раҳмон аҳаммияти калони илмӣ -таҳқиқотӣ доранд, зеро дар онҳо факту рақамҳои дақиқ дар бораи ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ноҳияи Рашт оварда шудаанд [116, С.465].

Дастоварди бузурги илми таърихи замони истиқлолиятро асари бунёдии дастаҷамъии «Таърихи халқи тоҷик» ташкил медиҳад, ки дар ҳаҷми 6 ҷилд нашр гардид. Дар ин китоб асари бисёрҷилда дар баробари дигар минтақаҳои Тоҷикистон таърихи тоҷикони водии Рашт мавриди таҳлил қарор гирифт.

Қобили тазаққур аст, ки рушди иқтисодии минтақа дар замони истиқлолият хеле кам омӯхта шудааст. Аз ин ҷиҳат маълумотҳои рисолаи А.М. Махсудов арзиши баланд доранд, зеро муаллиф аз манбаҳои зиёди бойгонӣ истифода карда, вазъи саноат, мушкилот ва дурнамои он, ҳолати кишоварзӣ, таназзул ва азнавсозии он ва соҳаи тандурустӣ ва хизматрасонии водии Раштро мавриди таҳлил қарор додааст. Дар боби дувум муаллиф

хаёти фарҳангии водии Рашт, аз он ҷумла соҳаи маориф, фарҳанг ва рушди сайёҳиро таҳлил намуда, дурнамои инкишофи ин соҳаҳоро нишон медиҳад [120, С.7].

Дар замони истиқлолият инчунин якчанд таҳқиқотҳо дар мавзуи сулҳи тоҷикон таҳия гардиданд, ки барои таърихнигории таърихи мавзеи Рашт аҳаммияти калон доранд. Як қатор адабиёти даврони истиқлолият бевосита рафти ҷанги шаҳрвандиро инъикос намуда, ҳатогихои асосии солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-умро таҳлил мекунанд, ки бевосита аҳволи душвори мардуми аксарияти минтақаҳои Тоҷикистон ва аз он ҷумла ноҳияҳои водии Қаротегинро инъикос мекунанд [44].

Дар баробари ҳамин дар омӯзиши таърихи Рашти замони истиқлолият асарҳои М. Амирбеков, М. Аҳмадзода ва дигарон, ки дар диссертатсия муфассал таҳлил гардидаанд, сазовори эҳтиром мебошанд.

Ҳамин тавр, аз натиҷаи омӯзиши таърихнигории Рашт дар замони истиқлолият хулоса баровардан мумкин аст, ки ноҳияҳои водии Рашт як қатор душворихои ҷанги гражданиро паси сар намуда, солҳои 2000-ум рӯ ба инкишоф ниҳодаанд. Дар ин минтақа корхонаҳои истеҳсолӣ, донишкадаи омӯзгорӣ, муассисаҳои давлатӣ, марказҳои фарҳангӣ ва дигар иншоотҳои муҳимми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ кушода шуданд ва ин муваффақиятҳои ноҳия қисми бештари таҳқиқоти таърихнигоронро ташкил доданд. Дар омӯзиши таърихи водии Рашт дар замони истиқлолият на танҳо олимони марказҳои таҳқиқотӣ, балки муаррихони маҳаллӣ, кормандони воситаҳои ахбори омма ва дигар намояндагони илму маърифат саҳмгузори намуданд.

Дар зербоби сеюми боби сеюм *«Таърихнигории рушди фарҳанги Рашти давраи Шӯравӣ ва замони истиқлолият»* масъалаи таърихнигории фарҳанги

минтақаи Рашт дар таърихнигории Шуравӣ ва Истиқлол баррасӣ гардидаст.

Диссертант қайд менамояд, ки масъалаҳои фарҳанг дар замони Шуравӣ ва даврони истиқлолият қисми муҳимми таҳқиқоти олимонро ташкил меод. Ин самти таҳқиқот дар омӯзиши маданияти либос, фарҳанги миллӣ, анъанаҳо, рушди илму дониш ва дигар равияҳои фарҳангӣ инъикос гардид.

Дар давраи Шуравӣ дар асоси маводи бойгонӣ ва ҳуҷҷатҳои ниҳодҳои давлатӣ таҳқиқи фарҳанги водии Қаротегин оғоз ёфта, солҳои 40-50-ум бошад, афкори таърихнигорон нисбати омӯзиши фарҳанги миллӣ шакли этнографиро гирифт ва доираи он бо урфу одат, либос ва анъанаҳои гузашта маҳдуд гардид. Чунин аломатҳои фарҳанги анъанавӣ, ба монанди эътиқод ва парастиишҳои мардумӣ, муносибатҳои оилавӣ, боқимондаҳои маданияти тоисломӣ, маданият ва анъанаҳои зироаткорӣ аз тарафи Н.А. Кисляков таҳқиқ шуданд [65, С.108-128].

Дар самти инъикоси фарҳанги даврони Шуравӣ хизмати муҳаққиқ Қиёмиддин Сатторӣ боиси таваҷҷуҳ аст, зеро вай дар хусуси зиндагиномаи Ҳоҷӣ Абдулазиз маълумоти зиёдро ҷамъоварӣ намудааст. Асли ватани Ҳоҷӣ Абдулазиз деҳаи Қалъаи Дашти доманаи деҳаи Шули Ғарм аст, лекин давраҳои омӯзиши созандагӣ ва сарояндагиро дар мактабҳои шашмақомхонии Самарқанд ва Бухоро гузаронд ва санъати классикии мардуми тоҷикро бо тамоми нозукиҳояш аз бар намуд.

Муҳаққиқ М. Амирбеков оиди фаъолияти Акашариф Ҷураев маълумоти хуберо баррасӣ намудааст. Дотсент Ғ. Наврӯзов бошад фаъолияти муассисаҳои фарҳангиро баррасӣ намуда менависад, ки соли 1955 дар вилояти Ғарм театри драмавӣ, 137 клуб, 111 чойхонаи маданӣ, 3 клуби иттифоқи касаба, 23 клуби Вазорати фарҳанг, 6 маркази фарҳангии ноҳиявӣ, 4 толори хониш, 11 клуб дар назди Шуҳоҳои деҳотӣ, 96

китобхона амал мекарданд, ки дар маҷмуъ кувваи азими фарҳангии минтақаи Қаротегинро таҷассум мекарданд [121, С.98].

Маданияти ғизо, хӯроки мардумӣ ва анъанаҳои парастии замин ҳамчун манбаи ғизо дар Қаротегин дар солҳои 50-70-уми асри XX аз ҷониби М.Р. Раҳимов [90, С.41-42] ва этнограф Н.Н.Ершов [46, С.225-233] таҳқиқ гардидаст, ки тафовути фарҳанги ин минтақаро аз мардуми минтақаҳои водиҳо нишон додаанд.

Дар солҳои 70-уми асри XX як қатор асарҳо оид ба фарҳанги мусиқӣ ва театри мардуми тоҷик нашр шуданд, ки дар онҳо эҷодиёти хунарии мардуми Қаротегин низ инъикос гардид.

Рушди соҳаи маорифи ноҳияи Фарм солҳои 40-80-уми асри XX дар доираи илми таърих аз тарафи олимони соҳаҳои мазкур таҳлил гардидааст. Аз ҷумла, ин мавзӯ дар таҳқиқоти М. Назаршоев ҳамачониба таҳлил шудааст [80, С.35-40]. Инкишофи маданият ва фарҳанги ноҳияи Фарми Тоҷикистон дар ин солҳо дар асару мақолаҳои Ш.М. Султонов дарҷ гардидааст [106].

Яке аз самтҳои таърихнигории давраи истиқлолиятро омӯзиши рушди маорифи минтақа ташкил медиҳад. Дар ин масир нақши калидиро таъсисёбии ДДОТ дар минтақаи Рашт ташкил медиҳад. Дар замони истиқлолият аз тарафи олимони ҷавони ин донишқада як қатор корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ дар самти омӯзиши таърихи Рашт амалӣ карда шуданд. Аз ҷумла, омӯзгори ин муассиса А.М. Махсудов дар рисолаи худ мавзӯи ифтихои донишгоҳи омӯзгории Раштро муфассал, аз рӯи давраи хронологӣ нишон дода, аҳамияти таърихӣ онро нишон додааст [120, С.99].

Дар хусуси ёдгориҳои таърихӣ ноҳияи Рашт дар замони истиқлолият мақолаи М. Шодиевро бояд ёдрас шуд. Доир ба таърихнигории фарҳанги минтақаи Рашт дар замонҳои гуногуни таърихи рисолаи Ҳ. Нурматзода боиси қайд аст [122, С.102].

Хулоса, омӯзиши фарҳанги мардумӣ дар баробари масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодии минтақа дар мадди назари олимони таърихнигорон қарор дошт. Рушди соҳаи маорифу инкишофи маданият ва фарҳанги ноҳияи Фарми Тоҷикистон, инкишофи сатҳи дониши мутахассисони соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии ноҳия ва дигар паҳлуҳои таърихи фарҳанги Қаротегин асоси маънавии таърихи минтақаро дар бар гирифтанд. Дар замони Шуравӣ ва давраи истиқлолият қорҳои илмӣ - таҳқиқотӣ дар самти омӯзиши таърихи фарҳанги Рашт дар шароити нави таърихӣ имконпазир гардид.

ХУЛОСА

I. Натиҷаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Ҳамин тавр, дар рафти таҳқиқот муайян гардид, ки омӯзиши илмӣ таърихи минтақа се давра: давраи тоинкилобӣ, давраи Шуравӣ ва давраи истиқлолиятро дар бар мегирад.

Таърихи минтақаи Рашт дар таърихнигории тоинкилобии халқи тоҷик хеле муҳтасар инъикос гардидааст, ки ин масъаларо дигар муаррихон низ қайд кардаанд. Ба фикри мо сабабаш дар дур ҷойгир будани минтақа аз марказҳои фарҳангӣ ва муддати дароз дар бунбасти коммуникатсионӣ қарор доштани он мебошад.

Дар диссертатсия асарҳои муаллифони маҳаллӣ, ки дар онҳо роҷеъ ба водии Рашт маълумот оварда шудааст, таҳлил гардида, муайян гардид, ки дар таърихнигории тоинкилобии тоҷик оид ба мулки Қаротегин асари алоҳида навишта нашудааст.

Дар диссертатсия асарҳои шарқшиносону сайёҳон ва муҳаққиқони тоинкилобии рус, олимони давраи Шӯравӣ ва муосири тоҷик, мақолаҳои матбуоти даврӣ, ки ба таърихи водии Қаротегин бахшида шудаанд, дар таҳқиқтаҳлил гардидаанд. Дар рисола масъалаи раванди ба аморати Бухоро ҳамроҳ кардани шохигари

Қаротегин, нишон додани сохтори маъмурии бекигарӣ оғз шуда, дар ин марҳаз назари тадқиқотчиёни тоинқилобӣ, самтҳои гуногуни ҳаёти мардуми минтақа, ба монанди сатҳи рушди ҳунармандӣ, рушди савдо ва системаи андозситонӣ, инъикос ва нишон додани сабаб, рафт ва натиҷаи ҷунбишҳои халқӣ дар минтақа, вазъи фарҳангии бекигарии Қаротегин дар давраи тоинқилобӣ, рушди минтақа дар замони Шуравӣ ва давраи истиқлолият дар таҳқиқотҳои олимон баррасӣ карда шуд.

Дар рисола хусусан, таърихнигории раванди ба аморати Бухоро ҳамроҳ кардани Қаротегин, ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии минтақа ва дигар масъалаҳои муҳими таърихӣ мавриди омӯзиш қарор гирифт. Муайян гардид, ки русҳо бо дасти амири Бухоро минтақаро идора мекарданд.

Дар маҷмуъ таърихнигории Шуравӣ аз байн рафтани истиқлолияти шоҳигарии Қаротегин ва ба ҳокимияти амири Бухоро пайвастанӣ онро ҳамчун оғози бадбахтиҳои аҳоли нишон медиҳад. Аз ҳамин ҷиҳат мардум хеле зуд ба тарафи ҳокимияти Шуравӣ гузашта, дар он барои худ ҳалосиро аз зулми амир медиданд.

Дар ин давра муаллифон бештар аксаран қаҳрамони муборизаҳои мардумӣ бар зидди истлогарони амири Бухоро, ҳаракатҳои мардумӣ ва шуҷоати халқи оддиро инъикос мекарданд. Дар таърихнигории Шуравӣ минтақа ҳамчун «Бухорои Шарқӣ» дар якҷоягӣ бо дигар минтақаҳои Тоҷикистони ҳозира инъикос мешуд. Истиллоҳоти табақавӣ, синфӣ ва тақсмоти ҷомеа комилан дар таърихнигории Шуравӣ шакли навро гирифт ва қаҳрамони асосии онро халқи маълум ва меҳнаткашон ишғол мекарданд.

Муайян гардид, ки дар асарҳои олимону муҳаққиқони ватанӣ С. Айнӣ, Б.Ғ. Ғафуров, Б.И. Искандаров, З.Ш. Раҷабов, О.Р. Маҷлисӣ, К.А. Богомолова, Г. Тухтаметов, Х. Пирумшоев, Н. Ҳотамов

баробари дигар минтақаҳо вазъи ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва сиёсии минтақаи Рашт дар асрҳои XIX-XX нишон дода шуда, маълумотҳои дақиқ ва боэътимод асоси сарчашмаҳои бойгониҳо ва ҳуччатҳо оварда шуданд.

Дар рафти таълифи рисолаи мазкур муяссар гардид, ки дар бораи гӯшаҳои норавшани таърихи ин диёр ва дар умум роҷеъ ба таърихи халқи тоҷик маълумотҳои зиёде гирд оварем. Аз таҳлили асарҳои ба таърихи ин водӣ тааллуқдошта аён гардид, ки оиди таърихи сиёсии Қаротегин хело кам навишта шуда бошанд ҳам, асарҳои махсусе ҳастанд, ки маҳз ба водии Қаротегин бахшида шудаанд.

Дар натиҷаи таҳлили таърихнигории масъала мо ба хулосае омадем, ки дар баробари китоб ва асарҳо, хусусияти ҳоси таърихнигории маҳаллиро насабномаҳои шахсиятҳои маъруф ташкил дод. Чунин фарҳанги мардумӣ муҳимтарин сарчашмаи дунёи маънавии мардумро таҷассум намуд ва дар шакли ривояту афсонаҳо ва дунёи маънавии мардуми куҳанбунёди Қаротегин то замони мо боқӣ мондааст.

Таърихнигории Рашт дар замони истиқлолият барои таҳлил нисбатан душвортар гардид, зеро он ҳанӯз пурра омӯхта нашудааст ва аз ҳамин ҷиҳат олимони акнун ба таҳқиқи воқеаҳо ва китобнавис кардани онҳо шуруъ меkunанд. Рашт як қатор душвориҳои ҷанги гражданиро паси сар намуд ва маводҳои таҳқиқотӣ барои сабт кардани саҳифаҳои таърихи ноҳия дар замони истиқлолият бори нахуст мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Бо ёрии таҳқиқоти олимони маҳаллӣ лаҳзаҳои номаълуми ҳаёти шахсиятҳои маъруфи диёри Рашт, ки нуфузи калони фарҳанги доштанд, дастраси ҷомеа гардид.

Дар замони истиқлолият омӯзиши таърихи водии Рашт бо сабабҳои объективии ҷанги шаҳрвандӣ характери сиёсӣ гирифт. Дар солҳои минбаъда

муаррихон ба таҳқиқи ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ гузашт ва дар ин масир чандин муаллифони маҳаллӣ доир ба таърихи ин диёр китобҳо навиштанд. Инчунин, рисолаҳои илмӣ ва таҳқиқоти илмӣ низ доир ба таърихи ноҳияи Рашт навишта шуданд. Аз ҳамин лиҳоз таърихнигории давраи истиқлолият низ маводҳои зиёди таҳқиқотиро доир ба таърихи минтақаи Рашт таҳлил намуданд, ки қисме аз ин таҳлилҳоро таҳқиқоти мазкур ташкил медиҳад.

Дар рисола асарҳо, монографияҳо ва мақолаҳои илмӣ мавриди таҳлили муқоисавӣ қарор гирифта, аҳамияти таҳқиқоти олимон баррасӣ шуд. Навовариҳои дар диссертатсия оварда шуда, аз он ҷумла таҳлилҳои муқоисавии урфу одати мардуми кӯҳистон бо ҳам ва бо дигар тоҷикон аҳамияти методологӣ доранд. Дар рафти таҳқиқот сарчашмаҳои истифода шуданд, ки маълумотҳои онҳо то кунун дар сатҳи кори илмӣ истифода нагардиданд.

Ҳамин тариқ, таърихнигории таърихи водии Рашт дар давраи нав, навтارين ва муосир, аз масоили муҳими таърихнигории тоҷик буда, аз таҳқиқи омӯзиши он чунин натиҷагирӣ қардан мумкин аст:

1. Дар таърихнигории тоинқилобии тоҷик масъалаҳои таърихи мулки Қаротегин пурра инъикос нашуда, асари алоҳидае оид ба таърихи он таълиф нашудааст. Дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ таърихи минтақа ба таври фикра оварда шуда, бештар ба насабнома, ҳаёт ва ғайолияти шахсиятҳои маъруфу сиёсӣ ва муҳимтар аз ҳама ба инъикос таърихи сиёсии минтақаи Қаротегин дар ҳамбастагӣ ба ҳаёти сиёсии хонигарии Қуқанд ва Аморати Бухоро тавачҷуҳ шудааст. Ба масоили ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми оддӣ кам аҳамият дода шудааст [4-М].

2. Доираҳои таърихнигории маҳаллиро, ки дар онҳо таърихи Қаротегин инъикос гардидааст, метавон ба се ҳавза, муаллифони доираи адабии хонигарии Қуқанд,

Аморати Бухоро ва ёддошту хотирот, инчунин, насабномаву дастнависони дигар хусусиятдоштаи доираи адабии худи Қаротегин тақсим намуд. Дар асарҳои муаллифони маҳаллӣ нишондиҳандаҳои оморӣ, сохти сиёсӣ, муборизаҳои сиёсӣ ва ҳаёти иқтисодии минтақа кам инъикос ёфта, бештар ҳаёти сиёсии минтақа зикр мешавад [1-М].

3. Дар рафти таҳқиқот хусусияти хосси таърихнигории маҳаллӣ муайян карда шуд, ки асоси онро асарҳои ёддоштӣ ва насабшиносӣ ташкил медиҳад. Дар миёни муаллифони маҳаллии давраи тоинқилобӣ маълумоти васеътарро оид ба ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии Қаротегин муаррих, сайёҳ ва чуғрофидони бухорӣ Муҳаммад Содикхочаи Гулшанӣ пешкаш менамояд [4-М].

4. Раванди омӯзиши минтақаи Рашт аз тарафи олимони рус танҳо баъди ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба Россия оғоз гардида, дар ин давра аввалин мутахассисони харитасозии ҳарбӣ ба ин мавзӯе сафар карда, маълумотҳои омориро ҷамъоварӣ намуданд. Дар марҳилаи дувум ба минтақаи Рашт олимони соҳаи таърих ва этнография сафар карданд, ки асосан дастури супоришҳои институтҳои илмӣ таҳқиқотии Москва ва Санкт Петербургро иҷро мекарданд [2-М].

5. Дар марҳилаи савум олимони ба таҳлили муқоисавӣ ва нашри аввалин натиҷаҳои таҳқиқотҳои худ шуруъ намуданд. Аз муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти олимони рус ин оғози таҳқиқи таърихи қадимаи тоҷикон буд, ки дар ин солҳо аз тарафи олимони рус ба роҳ монда шуд. Дар баъзе мавридҳо олимони рус, ба хатоҳои муайян роҳ додаанд. Аммо дар маҷмӯъ натиҷаи ин таҳқиқотҳо ҳамчун маъхази боэътимод хизмат мекунанд, зеро тавассути онҳо омор, самти инкишоф, сохти хоҷагидорӣ, инфрасохтори замони тоинқилобӣ, ҳаёти маънавӣ ва дигар маълумотҳои муҳим барои мо

дастрас гардиданд, ки аҳаммияти муҳими илмӣ доранд [2-М; 3-М].

6. Дар натиҷаи таҳлили адабиёти таърихӣ муайян гардид, ки ҳаракатҳои мардумӣ, аз ҷумла, шӯриши Усмон бо сабаби андозҳои гарон, норозигии мардум аз сиёсати золимонаи давр рух додаанд [1-М].

7. Фарҳанги мардумӣ дар шакли урфу одат, анъана яке аз бахшҳои асосии таърихнигориро ташкил медиҳад ва дар доираи ин самт тадқиқотчиёни тоинкилобии рус маводи фаровонро оид ба минтақаи Рашт ҷамъоварӣ карданд, ки онҳо барои омӯзиши ҳаёти фарҳангии минтақа аҳаммияти илмӣ доранд [5-М].

8. Дар маводи матбуоти даврӣ, ҳуҷҷатҳои бойгонӣ ва таърихнигории солҳои 20-30-юми асри XIX-и Тоҷикистон муқовимати ду тараф – давлати Шуравӣ ва тарафдорони ҳаракати зиддишӯравӣ баён гардидааст. Муаллифон воқеаҳои реалиро тасвир карда, саҳми фарзандони далери ин минтақаро дар барпо кардани Ҳокимияти Шуравӣ дар асарҳояшон инъикос намудаанд [6-М].

9. Дар давраи Шуравӣ вилояти Ғарм дар тамоми самтҳо рӯ ба инкишоф ниҳод ва ин дастовардҳо дар китобҳо ва таҳқиқоти олимони соҳаи таърих сабт гардиданд. Корнамоиҳо ва меҳнати заҳматкашони Ғарм дар давраи ҶБВ дар асарҳои муаррихони Тоҷикистони Шӯравӣ инъикос гардидааст ва мазмуни онҳо насли ояндаро водор мекунанд, ки оид ба меҳнати фидокоронаи меҳнаткашони ақибгоҳ таҳқиқот анҷом диҳанд [5-М].

10. Таҳлили давраҳои минбаъдаи солҳои 50-80-ум нишон дод, ки доир ба ин давра адабиёти махсус дар сатҳи таърихи ноҳия хеле кам мушоҳида мешавад ва танҳо тадқиқотҳои сатҳи ҷумҳуриявӣ имкон доданд, ки таърихи минтақаи Ғарм муайян карда шавад. Тадқиқоти олимони Институти таърих, бостоншиносӣ ва этнография Н.А. Кисляков ва А.К. Писарчик, ки охири

солҳои 50-ум дар шакли монография баромаданд, манбаи муҳимми омӯзиши таърих ва этнографияи минтақа мебошанд [10-М].

11. Дар замони истиқлолият ноҳияҳои водии Рашт як қатор душвориҳои ҷанги гражданиро паси сар намуд ва ин марҳила бо фаро расидани сулҳи тоҷикон хотима ёфт ва аз ҳамин лиҳоз, сулҳи тоҷикон ҳамчун дастоварди муҳимми ин давра мавзӯи асосии таърихнигории солҳои аввали истиқлолият гардид [6-М].

12. Ноҳияи Рашт баъди барқарор кардани иқтисодиёти торочшудаи солҳои 90-уми асри XX, дар солҳои 2000-ум рӯ ба инкишоф ниҳод. Дар ин минтақа корхонаҳои истеҳсоли, донишгоҳ, муассисаҳои давлатӣ, марказҳои фарҳангӣ ва дигар иншоотҳои муҳими иқтисодӣ ва иҷтимоӣ-фарҳангӣ кушода шуданд ва ин муваффақиятҳои ноҳия қисми тадқиқотҳои таърихнигоронро ташкил доданд [6-М].

13. Дар тадқиқотҳои олимони замони шуравӣ ва давраи истиқлол фарҳанг ва шахсиятҳои маъруфи фарҳангии минтақа васеъ таҳлил карда шудааст. Муайян гардид, ки асоси онро фарҳанги оилавӣ ташкил медиҳад. Ҳар як ҳунарманд мактаби худро дошт, ки он дар доираи оила, ҷои зист ва ё дар дигар шакли маҳдуд раванг ёфта, пас шухратёр мегардид. Омӯзиши фарҳанги мардумӣ дар баробари масъалаҳои сиёсӣ ва иқтисодии минтақа дар мадди назари олимони таърихнигорони муосир қарор дошта, рушди соҳаи маориф, санъати водии Рашт дар як қатор мақолаҳо ва асарҳои олимони инъикоси худро ёфтааст [9-М].

II. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Дар натиҷаи баррасӣ ва таҳқиқи таърихнигории таърихи водии Рашт баҳри дар оянда давом додани омӯзиш дар ин самт чунин тавсияҳо пешниҳод карда мешавад:

1. Таърихнигории таърихи Қаротегин ҳамчун қисми муҳими таърихнигории Тоҷикистон бояд дар шакли

курси махсус дар факултети таърихи Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт таълим дода шавад;

2. Барои омӯзиши таърихи давраи бостонӣ ва асрмиёнагии водии Рашт зарур аст, ки аз ҷониби муҳаққиқон таҳқиқоти бостоншиносӣ вуҷуд бахшида шуда, натиҷаҳои илмӣ бадастомада ба мардум муаррифӣ карда шавад;

3. Асарҳои тадқиқотчиёни рус, ки ин муҳаққиқон дар охири асри XIX – ибтидои асри XX ба ин минтақа сафар намуданд, бояд ба забони тоҷикӣ тарҷума ва дастраси ҳамагон карда шаванд;

4. Таърихи ҳаёти иҷтимоӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангии минтақаи Рашт дар замони Шуравӣ аз диди нав бо ҷалби олимони машҳури ҷумҳурӣ омӯхта шавад;

5. Барои омода кардани мутахассисони илмӣ ва ба омӯзиши минтақа сафарбар намудани онҳо зарур мешуморем, ки дар назди Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт зинаи таҳсилоти магистратура ва докторантура таъсис дода шавад.

РҶҲАТИ ИНТИШОРОТИ ДОВТАЛАБИ ДАРАҶАИ ИЛМӢ

I. Мақолаҳои илмӣ, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таърифи расидаанд:

[1-М]. Мудабиров З.Б., Махсудов А.М. Сатҳи инъикоси таърихи водии Рашт дар асари Эмом Муҳиддинов “Қисмате аз таърихи Рашти қуҳан” [Матн] / Мудабиров З.Б., Махсудов А.М. // Гузоришҳои АМИҶТ. 2020. №2 (010). – С 129-133. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Мудабиров, З.Б. Таърихнигории таърихи Қаротегин дар тадқиқотҳои олимони ва сайёҳони рус давраи охири асри XIX ва ибтидои асри XX [Матн] / З. Мудабиров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021. №4 (93). – С. 272-277. ISSN 2219-5408

[3-М]. Мудабиров З.Б. Таърихнигории шӯриши Усмон [Матн] / З.Б. Мудабиров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021. № 5 (94). – С 267-271. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Мудабиров З.Б., Саидов, С.Ҷ. Тавсифи водии Қаротегин дар асари “Таърихи Ҳумоюн”-и Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ [Матн] / З.Б. Мудабиров, С.Ҷ. Саидов. // Муаррих. 2022 №1 (29). – С 98-106. ISSN2709 -7382.

[5-М]. Мудабиров З.Б., Пирумшоев Ҳ., Саидов С.Ҷ. Нақши А.А. Семёнов дар таҳқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз [Матн] / З.Б. Мудабиров., Ҳ. Пирумшоев, С.Ҷ. Саидов, // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2022. № 2 (97). – С. 302-306. ISSN 2219-5408.

II. Мақолаҳои, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

[6-М]. Мудабиров З.Б. Истиқлолият ва нигоҳи нав ба таҳқиқи таърихии он [Матн] / З.Б.Мудабиров // “Истиқлолият ганҷи бебаҳост”. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардустӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, соли 2021. – С. 34 – 40.

[7-М]. Мудабиров З.Б. Таърихнигории раванди музокироти сулҳи тоҷикон [Матн] / Мудабиров З.Б. // “Истиқлолият ганҷи бебаҳост”. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардустӣ(гуманитарӣ) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, соли 2021. – С. 110-125.

[8-М]. Мудабиров, З.Б., Сайвалиев Н.С. Нусратулло Махсум ва ҳалли масоили марзӣ [Матн] /

Мудабиров З.Б. Сайвалиев Н.С. // Паёми донишкадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2022. №1 (9). – С. 236-240.

[9-М]. Мудабиров, З.Б., Абдурахмонов З.В. Чашни Наврӯз – арзиши фарҳангии тоҷикон [Матн] / Мудабиров З.Б. Абдурахмонов З.В. // Паёми донишкадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2022. №1 (9). – С. 220-222.

[10-М]. Мудабиров, З.Б. Нақши А.А. Семёнов дар таҳқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз [Матн] / Мудабиров З.Б. // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишкадаи омӯзғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба «25-солагии Ваҳдати миллӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (18-23 апрели соли 2022-ҳафтаи илм). Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, 2022. – С.68-70

[11-М]. Мудабиров З.Б., Наврӯзов Ғ.Л., Саидов С.Ҷ. Ҷуғрофия ва сарватҳои табиӣ водии Рашт [Матн] / Мудабиров З.Б., Наврӯзов Ғ.Л., Саидов С.Ҷ. // ”Тағирёбии иқлим ва таъсири он ба саёраи замин” Бахшида ба ва “Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” маводи конференсияи байналмиллалӣ илмию амалӣ. Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, 2022, – С. 113-119

[12-М]. Мудабиров З.Б., Ҷонмуродов Ш.М. Афкори сиёсии Абубакр Закариёи Риёзӣ ва Абурайҳон Берунӣ оид ба сарварӣ [Матн] / Мудабиров З.Б. Ҷонмуродов Ш.М. // (Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ бахшида ба 1050 солагии Абдурайҳони Бурунӣ, Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 20 майи соли 2023), – С. 213-216

[13-М]. Мудабиров З.Б., Тағдиров А.У. Ҷамолова Ш.М. Исмоили Сомонӣ–асосгузори давлати Сомониён

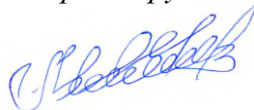
[Матн] / Мудабиров З.Б. Тағдиров А.У.Чамолова Ш.М.
// Паёми донишкадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи
Рашт. 2023. №2 (14). – С. 267-270.

[14-М]. Мудабиров З.Б., Тағдиров А.У. Оли Сомон
ва нақши он дар таърих [Матн] / Мудабиров З.Б.
Тағдиров А.У. // Паёми донишкадаи омӯғории
Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2023. №2 (14). – С. 271-275.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ТАДЖИКИСТАНА
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ, АРХЕОЛОГИИ И
ЭТНОГРАФИИ ИМЕНИ АХМАДА ДОНИША**

На правах рукописи

ТДУ:90(575.3).
М-77

МУДАБИРЗОДА ЗАФАРДЖОН БАДРИДИН

**ИСТОРИОГРАФИЯ ИСТОРИИ РАШТСКОЙ
ДОЛИНЫ
(новый, новейший и современный периоды)**

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D020300 – История (6D020303 – Историография, источниковедение и методы исторических исследований)

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена в отделе древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана

Научный руководитель:	Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук, член-корреспондент НАНТ, главный научный сотрудник отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени А.Дониша НАНТ
Официальные оппоненты:	Турсунов Бустон Рахмонович – доктор исторических наук, профессор кафедры истории таджикского народа Худжандского государственного университета имени Бободжона Гафурова Мирзоев Мирзо Низомудинович – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни
Ведущая организация:	Кулябский государственный университет имени Абуабдуллох Рудаки

Защита состоится 25 сентября 2025 года в 13⁰⁰ на заседании диссертационного совета 6D.KOA – 093 по защите диссертаций на соискание учёной степени доктор философии (PhD), доктор по специальности, при Институте истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана, по адресу: 734025, г.Душанбе, пр.Рудаки, 33

С диссертацией можно ознакомиться в Научной библиотеке имени Индиры Ганды Национальной академии наук Таджикистана (734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 33) и на официальном сайте Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана ([www.institute - history.tj](http://www.institute-history.tj))

Автореферат разослан «_____» _____ 2025 года

Ученый секретарь
диссертационного совета,
доктор (PhD) истории

Email: mirzo-juma@mail.ru

Мирзоев Ш.Дж.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Раштская долина с давних времен является обителью предков таджиков и обладает богатой историей. Как отметил Основатель мира и национального единства – Лидер нации, уважаемый Эмомали Рахмон: «Раштская долина, как и другие уголки Таджикистана, имеет долгую и ключевую историю. Согласно данным исторических источников, еще в конце второго тысячелетия до нашей эры одна из ветвей Великого шелкового пути проходила через долины Алая и Рашта, соединяя Гиссар и Хатлон, Балх, Иран и Ирак с побережьем Средиземного моря, тем самым связывая Восток и Запад. Историки также подтвердили, что в VIII веке нашей эры на территории Рашта, Хатлона, Гиссара и Бадахшана широко получили развитие алфавит, письменности, литература и культуре» [3].

Политическая, экономическая и социально-культурная жизнь таджиков Гармского региона, а также их этнографические особенности были описаны в исторических трудах, путевых заметках и воспоминаниях путешественников из различных стран до XIX века. До XIX века история региона отражалась в исторических произведениях довольно скудно и фрагментарно. Информация, собранная путешественниками, военными и русскими учеными, опубликованная в книгах, периодической печати и научных журналах, до сих пор не подверглась относительно полному историографическому анализу.

В период советской власти и в эпоху государственной независимости также был опубликован ряд произведений и статей по истории Раштской долины. Кроме того, экономическая, социальная и культурная жизнь районов Раштской долины нашла свое отражение в архивных документах и периодической печати, которые до наших дней не были рассмотрены с точки зрения историографии. Поэтому изучение историографии истории Раштской

долины в рамках научного исследования имеет большое научное значение, что позволит четко определить вклад ученых в исследование истории этого региона.

Изучение историографии истории Раштского региона необходимо в том плане, что на основе точных данных время исторических событий будут сопоставлены и в соответствии с хронологией будут упорядочены. С другой стороны, такой подход дает возможность наблюдать различные аспекты политической, экономической, социальной, культурной жизни и других направлений общественной жизни Раштского региона.

В условиях глобализации, геополитической, этнической и национальной борьбы современности, определение истории коренных народов в регионе становится актуальной научной проблемой. В связи с этим на основе исследований ученых определение уровня изученности истории Раштского региона в национальной историографии приобретает особое значение.

Исследование историографии истории Рашта может четко определить вклад ученых в научное изучение исторических вопросов новой, новейший и современный периоды, выявить и обсудить исторические проблемы этого региона.

Степень изученности темы исследования. Историография истории Раштской долины в новый, новейший и современный периоды до настоящего времени не стало предметом комплексного исследования в целом. Однако различные аспекты этих вопросов, особенно политическая, экономическая, социальная и культурная история региона, нашли свое отражение в научной литературе, научно-популярных трудах, мемуарах, отдельных научных статьях и публицистике. Поэтому, для определения уровня изученности вопроса, литературу связанную с этой темой, можно разделить на следующие группы:

В первую группу входят научные литературы, в которых отражены экономические, социальные и административные условия Каратегинского бекства [121; 71; 76; 23; 30; 31; 32; 39; 68; 72; 74; 85; 93; 118; 28;].

Во вторую категорию входят научные труды, посвященные 20-30-м годам XX века, которые охватывают процесс становления и укрепления советского строя в Таджикистане, в том числе в Гармской области [82; 110; 161; 26; 112; 81; 36; 57; 51; 50; 51]. Также сюда относятся литература, касающаяся Великой Отечественной войны (1941-1945 годы) и героизма посланцев Гармской области на фронт и трудящихся в тылу [86; 92; 95; 100; 101; 103]. В современной историографии особое внимание уделяется заслуге жителей Раштского региона в годы войны в работах Н. Хотамова [114], Б. Исмокова [60], Л. Сечкиной, [100; 102; 101], Н. Секретова [95] , П. Пак [87] и других.

Третья группа включает в себя научные работы и статьи, посвященные социально-экономическому и культурному развитию Каратегинской долины в годы Советского Союза (1950-1992), которые отражают историю Гармского региона в указанный период [73; 50; 52; 77]. Также материалы, хранящиеся в Центральном государственном архиве Республики Таджикистан и Региональном архиве Рашт, были использованы в этом контексте.

Четвертая группа включает в себя труды, написанные в период независимости. В изучении периода независимости Таджикистана, особенно Раштской долины, особое значение имеют работы и статьи уважаемого Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона, а также ученых в области исторической науки, которые определяют общую направленность истории Таджикистана и методологию исследования [2; 1; 42; 59; 58; 61; 77; 83; 84; 42]. Также в эту группу входят работы, которые имеют прямое отношение к исторической

науке и связаны с анализом истории Раштского региона [35; 47; 34; 107]. В частности, таджикский исследователь, доктор исторических наук, профессор Х. П. Пирумшоев проводит важные исследования по этим вопросам рассматривая историографию истории Раштского региона, начиная с конца средневековья и до нашего времени. Эти исследования были непосредственно использованы при написании данной работы [88].

Пятую группу составляют литературные произведения, написанные в виде научно-популярных статей, воспоминаний и работ по краеведению, отражающие различные события региона [27; 29].

Следует отметить, что русские ученые и военные, которые прибыли в Центральную Азию в конце XIX и начале XX века и внесли вклад в изучению истории региона, были изучены в нашей работе в отдельном подразделе.

В 50-е годы XX века вышли из печати ряд исследований профессора М.И. Эркаева и Ю. Николаева, в которых анализированы вопросы борьбы против басмачества, а также подчеркивается негативный характер этого антисоветского движения [49; 50; 52].

Профессор А. Маджлисов в своих работах анализирует политическую, экономическую и социальную структуру Каратегинского бекства, демонстрируя политическую борьбу населения региона против эксплуатации местных баев и чиновников Бухарского эмирата. Автор в своих исследованиях рассматривает ранние революционные годы и борьбу народа Каратегина против Бухарского эмирата и басмачества, подчеркивая важную роль восстаний Усмона и Каландаршо в стремлении к освобождению от владычества Бухарского эмирата. Он описывает и анализирует географические данные, демографию, административную структуру, феодальные общественные отношения, формы

эксплуатации, ремесла, торговлю и другие сферы экономики население в дореволюционный период [70; 71].

Дореволюционная история Каратегина, в частности, отражена в книгах академика Б. Искандарова [53; 54; 55; 56]. В работе Б. Искандарова анализированы события периода нахождения Каратегина в составе Бухарского эмирата и начало революционного движения.

В изучении истории и этнографии Раштского региона также имеют большое значение труды Н.А. Кислякова. Его первые исследования по истории Каратегина были опубликованы в 1954 году под названием «Очерки истории Каратегина». В 1962 году выходят новые исследования ученого о жизни народа Раштского региона под названием «Патриархально-феодальные отношения среди постоянного населения сельских районов Бухарского ханства в конце XIX — начале XX века». Н.А. Кисляков также считается одним из первых исследователей этнографии местного населения Каратегина. Результаты 20-летних исследований Кислякова были опубликованы в сборнике «Таджики Каратегина и Дарваза» в трех выпусках в течение 1962-1976 годов. Н. А. Кисляков уделял особое внимание обычаям, истории и этнографии Каратегина, и благодаря этому научная ценность его исследований по сей день занимает важное место среди первоисточников по этнографии края [62].

В 70-80-е годы XX века была выпущена серия книг Н.Н. Ершова, которые в основном отражали этнографию народа Каратегина. Однако как историк, автор, помимо анализа этнографии, также уделял особое внимание другим аспектам жизни общества Каратегина [45; 46]. Исследователь С.С. Губаева предоставила важные данные о традициях и обычаях населения Каратегина [43].

История Раштского региона в период государственной независимости отражена в работах Х. Пирумшоева, [88; 89] Р. Абулхаева, [24] Н.Б. Хотамова, [114] Р.Н. Каримовой и А. Гафурова [40]. Много

информации об истории Каратегинского региона содержится в книге Х. Пирумшоева «История Дарвоза» [89]. Научная ценность этого произведения заключается в том, что указанные исследования не ограничиваются историей Дарваза, но также рассматривают историю Каратегинского региона и Памира. Автор описывает виды налогов, топонимику регионов, уровень изучения истории данного района, вклад других ученых и различные аспекты жизни населения горной местности.

Что касается вопросов гражданской войны в Таджикистане, то в этом направлении научные работы Г.Х. Хайдарова, [111] И. Усмонова, [109] Н.М. Назаршоева, [78] Х. Пирумшоева, В.И. Бушкова, [37] Н.Б. Хотамова, [116] Р. Абулхаева, Ф.М., Н.Т. Рахимова [91] и других имеют особое значение.

В изучении истории Раштской долины также имеют особое значение диссертации Голибшоха Наврузова [121] и Аслиддина Махсудова [120]. Поскольку они обеспечивают анализ литературы данного периода для дальнейших исследований и определяют методологию исследования региона. В рамках истории республики в исследованиях таджикских ученых Р. Абдулхаева, [24] Н.Б. Хотамова, [114] Ф.М. Абдурашитова [19] и других содержатся определенные сведения об истории Рашта.

Таким образом, подводя итог анализу имеющейся научной литературы, можно сделать вывод, что до сегодняшнего дня в отечественной науке не было проведено ни одного полного исследования по вопросам историографии истории Раштской долины. Данная диссертация является первой научной попыткой в исторической науке, посвященной историографии истории Раштского региона, в которой рассматривается с научной точки зрения историческая литература, относящаяся к истории этого региона.

Связь работы с программами (проектами) и научными темами. Диссертация выполнена в рамках реализации

плана перспективных научно-исследовательских работ отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Республики Таджикистан за 2016–2020 годы по теме «История взаимосвязей между местным и кочевым населением Центральной Азии в средние века и современный период (политика, экономика, культура)».

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ИССЛЕДОВАНИЯ

Цели исследования. Основная цель диссертационного исследования заключается в том, чтобы автор изучил вопросы политической, социальной, экономической и культурной жизни Раштского региона в новых и новейших периодах, подвергнув их рассмотрению со стороны исследователей, правильно отразив реальные события в письменных источниках, научной литературе и научных публикациях, а также определить их место и роль, внести исторические сведения связанные с Каратегиним, в научные круги.

Задачи исследования. Для достижения этих целей автор диссертации поставил перед собой выполнение следующих задач:

- определить уровень научного изучения истории Каратегина как составной части истории Таджикистана и проанализировать источники дореволюционного периода;
- проанализировать научную литературу и определить её научную значимость в рамках историографической науки;
- провести подробный анализ историографии Раштского региона на основе трудов русских исследователей;
- проанализировать работы местных авторов и воспоминания непосредственных участников политической борьбы начала XX века;

- определить значение исторических трудов советского периода в изучении истории Каратегина, анализировать научные работы 20-50-х годов XX века, этнографическими экспедициями, которые работали в горных районах Таджикистана;

- выявить вклад советских историков в исследование истории региона и перейти к анализу исторических исследований периода независимости, касающихся истории Рашта;

- проанализировать вопросы культуры Раштского региона в научной литературе в советские годы и в период государственной независимости.

Объектом исследования является анализ работ историков и ученых дореволюционного периода, советского времени и периода государственной независимости, при этом их работы рассматриваются в сравнительном контексте.

Предмет исследования является определение историографии исторических вопросов Рашта в новый, новейший и современный периоды.

Этапы, место и период исследования (исторический период исследования) охватывают историографию Раштского региона конца XIX века и начало XXI века. В зависимости от хронологического исследования его можно разделить на такие периоды: историчность историографии дореволюционного периода Раштской долины; изучение истории Раштской долины в советский период и анализ историографических проблем региона в период независимости.

Теоретическая основа исследования. Теоретической основой исследования послужили труды и доклады Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона, труды и научные концепции отечественных и зарубежных исследователей, непосредственно занимавшихся историей таджикского народа, нормативно-правовые документы, архивные

документы, периодические издания, монографии и статьи по теме.

Методологические основы исследования. В ходе исследования чаще всего использованы метод сравнительного анализа, проблемно-хронологический метод, научная объективность, научный историзм, исследовательско-сравнительный, исследовательско-измерительный методы, определение сущности событий, использование хронологического порядка в соответствии с принципом историзма, аналитические, сравнительные, логические методы, выводы и другие методы исследования.

Источниковедческая база исследования. В процессе написания диссертационного исследования широко использовались официальные документы и научные труды, в которых отражена история Раштской долины. В зависимости от тематики, использованные источники и литературные произведения были структурированы следующим образом:

- доклады, выступления, послания и труды Основателя мира и национального единства, Лидера нации, уважаемого Эмомали Рахмона;

- исторические работы местных авторов конца XIX – начала XX века, таких как Ахмад Дониш, Мухаммад Хакимхон, Ниёзмухаммад Хуканди, Худоёрзода, Мирзо Олим Махмудходжи, Мирзо Абдулазими Соми, С. Айни и другие; [4; 9; 6; 11; 8; 12]

- сведения дореволюционных русских путешественников и военных деятелей, посетивших Среднюю Азию, в том числе Каратегин и оставили после себя научные материалы по истории региона [31; 33; 38; 39; 48; 119; 67; 99; 96; 98; 105; 113];

- научные исследования советских ученых;

- архивные материалы Центрального государственного архива Республики Таджикистан и

филиала Центрального государственного архива Республики Таджикистан в Раштском районе;

- мемуары и воспоминания, а также работы научно-публицистического характера;

- материалы периодической печати и материалы интернет-ресурсов.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в отечественной историографии рассматриваются историографические вопросы истории Раштской долины в определенные периоды. Научная новизна диссертационного исследования показаны в следующих пунктах:

- на основе имеющейся литературы определена степень научного исследования истории Каратегина как важного компонента истории Таджикистана в дореволюционный период;

- рассмотрена степень научной ценности существующих исследований в национальной историографии;

- выявлено место трудов русских исследователей в историографии Раштской долины;

- в сферу историографического анализа введены данные из работ местных авторов и воспоминания непосредственных участников политической борьбы начала XX века;

- представлен анализ результатов этнографических экспедиций 20-50-х годов XX века в горные районы Таджикистана;

- определен вклад советских исследователей в изучение истории Раштской области;

- проанализирована и обсуждена степень отражения истории Раштской области периода государственной независимости в современной историографии;

- на основе научной литературы были определены культурные проблемы Раштского региона в советское время и в период независимости.

На защиту выносятся следующие положения:

- историография истории Каратегина, как значимого элемента истории Таджикистана, представлена в ряде дореволюционных источников и произведений. Классификация, периодизация и анализ этих материалов играют ключевую роль в национальной историографии, поскольку они определяют научную значимость источников;

- значительное место в дореволюционной историографии Рашта занимают труды русских исследователей, которые посетили регион в конце XIX – начале XX века, поскольку их исследования содержат относительно точные данные;

- в период политической ситуации начала XX века местные авторы, и непосредственные участники событий записали свои наблюдения, которые широко используются как исторические материалы;

- в советский период были созданы расширенные возможности для изучения истории региона. В 20-30-е годы XX века были организованы этнографические экспедиции, направленные на изучение Гармской области, на основе которых ученые того времени проводили анализ социальной, экономической и культурной ситуации в этом районе. Эти исследования получили новый импульс в 50-80-е годы XX века;

- в условиях полной государственной независимости научное исследование Раштской долины в национальной историографии достигло беспрецедентного уровня развития, и вопросы экономической, социальной и культурной жизни региона стали центральными объектами исследования в научной дискуссии.

Теоретическая и практическая значимость диссертационного исследования заключается в четком определении необходимого уровня глубины анализа, что способствует более яркому проявлению его научной составляющей.

В работе реализован сравнительный подход к историческим фактам и их логическая оценка с теоретической позиции предмета. Основное содержание, выводы и документальные материалы диссертации могут быть применены при разработке работ по политической, экономической, социальной и культурной истории Раштского региона конца XIX и начала XX веков, а также при подготовке монографий и проведении лекционных и специализированных курсов по дисциплине «История таджикского народа».

Представленные в диссертации материалы позволяют получить реальное представление об актуальных политических, экономических и социокультурных проблемах Раштской области в указанный период. Выводы и рекомендации, сформулированные в работе имеют огромное значение для решения отдельных исторических задач, связанных с рассматриваемыми вопросами.

Степень достоверности результатов диссертационного исследования определяется точностью представленной информации, достаточностью исследовательского материала, обработкой научных данных, объёмом публикаций по выбранной теме и качеством проведения самого исследования. Заключение и рекомендации диссертанта являются результатом научного анализа итогов теоретических и экспериментальных исследований.

Соответствие диссертации с паспортом научной специализации. Диссертация на тему «Историография истории Раштской долины (новый, новейший и современные периоды)» на соискание научной степени доктора философии (PhD) соответствует паспорту специализации Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан по специальности 6D020300 – История (6D020303 – историография, источниковедение и методы исторического исследования).

Личный вклад соискателя ученой степени в исследовании. В процессе проведения научной работы были осуществлены определенные исследовательские действия, которые в совокупности отражают личный вклад соискателя в получении ученой степени. К ним относятся историографический анализ источников и научных трудов, посвященных истории Раштского региона конца XIX – начала XXI века, на основе которого были сформулированы научные выводы по теме. Также было продемонстрировано, что историография всех исторических периодов таджикского народа имеет общие черты, и анализ этих связей в рамках одного региона является актуальным для изучения истории нации. В данном контексте подчеркивается важность изучения истории Каратегинской долины, а также её вклад в исследование культурного наследия региона, что было подвергнуто историографическому анализу, позволившему определить научную ценность представленных произведений.

Апробация и реализация результатов диссертации. Основные результаты исследования были представлены в форме докладов на научно-теоретической конференции преподавателей, сотрудников и студентов Таджикского педагогического института в Раштском районе, посвященной празднованию 30-летия государственной независимости Республики Таджикистан на тему «Развитие гуманитарных наук за 30-лет государственной независимости Республики Таджикистан» (Рашт: ТПИ в Раштском районе, 2021 год), Международной научно-практической конференции «Изменение климата и его влияние на планету Земля», посвященный «Двадцатилетию изучения и развития естественных, точных и математических наук в области науки и образования» (Рашт: ТПИ в Раштском районе, 2022), международная научно-теоретическая конференция на тему «Абурайхони Беруни – ученый-богослов Востока», посвященная 1050-

летию Абдурайхони Беруни (Душанбе: ТГПУ им.С. А.) Айни, 20 мая 2023 года) и др.

Диссертация была обсуждена на совместном заседании отдела древней, средневековой и новой истории и отдела новейшей истории Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша Национальной академии наук Таджикистана (протокол № - от 25.02.2025) и одобрена к защите.

Публикации по теме диссертации. Основные результаты диссертационного исследования были опубликованы в виде научных статей, среди которых 5 статей в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан и 9 статей в других научных изданиях.

Структура и объем диссертации. Диссертация состоит из 178 страниц, оформленных с использованием компьютерной печати, и включает введение, три главы, заключение, а также перечень использованных источников и литературы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обоснована актуальность темы, охарактеризована степень её изученности, определены цели и задачи, изложены научные новизна и методологические основы работы, показаны хронологические рамки, предмет и объект исследования, положение выносимые на защиту, теоретическая и практическая значимость, личный вклад соискателя в исследование, а также характеристика и реализация полученных результатов.

Первая глава диссертации *«Каратегин в исторических трудах нового периода»* состоит из двух параграфов.

В первом параграфе первой главы *«Сведения местных авторов о Каратегине»* рассматриваются вопросы отражения истории Каратегина в трудах местных авторов.

В диссертации утверждается, что сведения о Каратегинском бекстве содержатся в исторических трудах придворных историков Коканда, Бухарского эмирата, сопредельных регионов и представителей литературного круга самой Раштской долины. Например, краткая геополитическая информация о Каратегине представлена в работах Махмуда ибн Вали «Бахр-ул-асрор» [5, С.167], и Худжамкулибека Балхи «История Кипчакхани» [15, С.265].

Махмуд ибн Вали отмечает, что в январе 1636 года 12 000 киргизских семей въехали в Гиссарскую долину через Каратегин (Решт) [11]. Причины переселения этих людей в Гиссар и другие аспекты этого вопроса в труде «Бахр-ул-асрор» не упоминаются. Однако важно отметить, что в дореволюционный период через Каратегин проходила большая дорога. Этот вопрос не упоминается в других местных хрониках нового периода.

Худжамкулбек Балхи отмечает, что в течение некоторого времени таджики Рашта и Дарваза платили дань калмыкам [75]. Худжамкулбек Балхи не объясняет события, не приводит сведения о причинах событий, дате битвы и причинах поражения таджиков Каратегина и Дарваза, и заканчивает этот вопрос одним коротким предложением. Вероятно, этот историк имел в виду присоединение Каратегина и Дарваза к Кокандскому ханству. Действительно, в 1834 году армия Кокандского хана под командованием Мадали-хана (1821–1842) двинулась на Каратегин, Куляб и Дарваз и на время взяла их под свой контроль. В этот период Каратегин, как и другие завоёванные территории, был вынужден платить дань Кокандскому ханству.

Важное значение для изучения проблемы имеет «Салимовая история», написанная секретарем эмира Мирзосалимбека. Он приравнивает действие армии бухарского эмира, вторгшейся в Каратегин в 70-х годах XIX века, приравниваются к злодеянием и грабёжам Чингисхана.

В том числе Мухаммад Хаким-Хан в своей работе «Мунтахабу-т-таварих» приводит достоверные сведения о политической истории среднеазиатского ханства, особенно Каратегина. Он пишет, что в течение некоторого времени владения Каратегина, Куляба и Дарваза находились под властью кокандских ханств [8, С.254-258].

В трудах Ниязмухаммада Хуканди и Мирзо Олима Махмуда Ходжи приводятся интересные сведения, как о Каратегинской долине, так и о его жителях. Например, указанные авторы дают сведения о составе войске Кокандского ханства и пишут, что оно было образовано из числа таджиков, которые проживали в горных регионах, состоявших в основном из каратегинцев, дарвазцев, ваханцев, рушанцев, шугнанцев, читролцев, кулябцев и гиссарцев [11, С.64-65].

О выполнении воинской обязанности, каратегинцев, а также остальных таджиков горных регионов в армии Коканда, сообщают другие авторы Коканда, в том числе и Худоёрзода [12, С.116-117]. Примечательно, что хан Коканда Олимхон, вероятно, был одним из первых среди тюркских правителей Средней Азии, который полностью сформировал состав своей армии из таджиков горных регионов. Русский посол в Кокандском ханстве Филипп Назаров также отмечает, что когда «мы прибыли во дворец хана, перед нами были послы государств таджиков горных регионов — каратегинцев, рушанцев и шугнанцев, которые ждали аудиенции со стороны хана».

Худоёрзода приводит интересные сведения об исполнении срока ссылки в Каратегини и о женитьбе сына Кокандского хана Иброхимбека (Атоликбека) на дочери Каратегинского шаха и других вопросов, связанных с политическими ситуациями региона [12, С.186-187]. В его труде рассказывается о битве между войсками Коканда и населения Дарваза и Каратегина, возглавляемым правителем Дарваза султаном Махмудом, между Хоитом и Сарипул, в которой Коканд одержал победу. Мухаммад

Хаким Хан тоже сообщает, что в результате этой битвы Мухаммадкул Парваначи был назначен правителем Каратегина, а армия Коканда обратно вернулась назад [8, С.634-635].

Из содержания этих сочинений следует, что в них чаще всего упоминается политическая история региона, устанавливается, что Каратегин в течение того времени, пока подчинялся Кокандскому ханству, для службы в ханской армии из региона отправлялись солдаты. Согласно заключению таджикского исследователя Б.Р. Турсунова таджики составляли основную часть войска этого ханства. Из них потом вышли главнокомандующие, которые прославились в войнах против окружающих стран [108, С.233-234].

Автор «Таърихи Шохрухия» Мулла Нияз Мухаммад ибн Ошури Коканди, служивший в армии кокандского хана и принимавший непосредственное участие в нескольких походах, в своей работе рассказывает, что в результате завоевания Каратегина Шах кушбеги был назначен каратегинским наместником, а завоеватели взяли с собой в качестве пленника Дарвазского шаха Султана Махмуда, который погиб по дороге и был похоронен в усыпальнице Шохимардона. Также в его работе подробно описана значимые сведения о генеологии правителей Каратегина. Автор описывает личность одного из местных наместников-Каноатшоха Атолика, представляя читателю его как благородного, хладнокровного и толерантного полководца [11, С.468].

В произведении Мирзо Азими Соми касательно политической жизни Бухарского эмирата, в частности, упоминаются исторические события, связанные с Каратегинцем [6,360.с]. В «Истории Бадахшана» Мирзо Сангмухаммади Бадахши и Мирзо Фазлалибеки Сурхафсара содержатся важные сведения о политическом положении Каратегина [6, С.99].

Что касается социальной, экономической, этнографической и культурной жизни Каратегина, среди местных авторов дореволюционного периода, особенно Содикходжа Гулшани, предоставляют подробную информацию. Научная значимость труда Гулшани заключается в его комплексном характере [9,с.153-154]. Мухаммадали Балджувони также кратко упоминает о политической жизни Каратегинской долины в своей работе [10, С.95].

Таким образом, в дореволюционной историографии таджикского народа вопросы истории Каратегинского региона полностью не отражены, и отдельные труды, посвященные ее истории, не были написаны. В трудах местных авторов история региона представлена скорее в виде фрагмента, в основном акцентируя внимание на родословии, жизни и деятельности известных политических деятелей, а самое главное — на отражении политической истории Каратегинского региона в контексте политической жизни ханства Коканд и Бухарского эмирата. Вопросам социальной, экономической и культурной жизни простых людей уделено мало внимания.

Во втором параграфе первой главы *«Каратегин в научных исследованиях русских исследователей в конце XIX – начале XX века»* анализируется вклад русских дореволюционных исследователей в научное изучение долины Каратегина.

Диссертант отмечает, что после присоединения Средней Азии к России, русские исследователи различных направлений науки начали изучать историю и этнографию таджиков удаленных регионов, таких как Каратегин. Первые сведения о Каратегине встречаются в трудах А. Куна, [63] В. Наливкина [73] и П. Е. Кузнецова [66]. Особенностью этих исследований является то, что в них авторы исследовали в совокупности все регионы к югу и

вверх по течению Амурдарьи, частью которых является Каратегин.

В трудах русских исследователей содержится необходимая информация о политической и административной жизни Каратегина. Например, К.А. Абрамов получает письмо от Каратегинского бека Музаффархана, в котором отражена политико-административная жизнь бекства.

В 1879 году русский антрополог В.Ф. Ошанин посетил районы Гиссар, Каратегин и Алай, а в 1880 году И. В. Мушкетов также совершил поездку в этот регион, чтобы собрать сведения о его населении.

В 1882 году капитан Г.А. Арандаренко отправился в Каратегин. Его работа считается первым комплексным исследованием данного региона. Арандаренко подтвердил полную зависимость Каратегина от Бухарского эмирата. Сведения Арандаренко были опубликованы в русских военных сборниках в 1878 году и носили в основном этнографический характер [30, С.115-136]. В другом своем труде капитан Арандаренко также представил интересные сведения о Каратегинской долине [31].

По данным штаба капитана Васильева, Каратегинская местность расположена на северо-восточной части Кулябского и Гиссарского бекств. Население Каратегина составляет 51 тыс. человек.

Анализы показывают, что население региона не было точно определено русскими учеными в конце XIX-начале XX веков, и данные носили приблизительный характер, каждый путешественник определял численность населения по количеству хозяйств. Сначала уточняли количество хозяйств, затем умножали его на число членов домохозяйств, которое брали приблизительно, и таким же способом определяли население той или иной местности.

Другие вопросы, на которые обращали внимание русские ученые, - это экономическая и социальная ситуация в регионе. Например, капитан Г.А. Арандаренко

проанализировал систему сбора налогов и определил ее так: одна десятая часть урожая всех видов сельскохозяйственных культур и фруктов и одна овца выращивались независимо от количества скота в хозяйстве. Хозяйства, занимавшиеся разведкой на местных реках, платили налог в размере 5 рублей в год. В целом налог на бекство Каратегина составил 43700 рублей [25, С.450].

Торговля в Каратегинском регионе, как и в других горных районах, осуществлялась товарно-материальным обменом. По мнению Арандаренко и графа А.А. Бобринского, в Гарме существовала развитая торговая система, включавшая в себя как рынок для продажи товаров, так и стационарные торговые точки, в отличие от Дарвазского и Памирского регионов. Это говорит о том, что в этом регионе развивались торговые отношения, и этот регион был относительно самодостаточен в зерне и продовольствии по сравнению с соседними горными районами. Из-за этого сюда приезжали жители Зарафшана и Дарваза, чтобы купить зерно и другие продукты питания.

Что касается экономического положения и развития ремесел в Каратегинском регионе, Д.Н. Логофет приводит очень интересные данные. Д.Н. Логофет отмечает, что в этих местах развиты производства шелковых и полушелковых ковров, кожаных изделий, кузнечного дела, гончарства, вышивального и обувного ремесел, а также обработки серебра и меди, мукомольного производства, мыловарения и изготовления свечей, а также резьба по дереву [67, С.263-360].

Основным занятием населения Каратегинского региона, согласно данным русских исследователей, было земледелие. Д. Н. Логофет проанализировал форму земельной собственности и выделил три типа местных земель: собственность султана, чистую частную собственность и арендные земли. Д.Н. Логофет также

упоминает несколько видов дополнительных налогов. Поскольку Каратегин считался частью Бухарского эмирата, здесь действовали налоговые меры эмирата.

В этот период другой русский исследователь А.А. Семенов начал исследование исторических вопросов Восточной Бухары. В 1900-1901 годах он выпустил два выпуска своей книги, посвященной обычаям горного населения, особенно народа Дарваза и Каратегина [67, С.56]. В 1903 году была опубликована его следующая работа, посвященная Дарвазу и Каратегину, в которой автор проанализировал географическое положение, население, одежду, стиль строительства домов, местный диалект, обычаи и другие вопросы этнографии региона [99].

В процессе исследования стало ясно, что в исследованиях русских ученых экономический и социальный аспекты Каратегина тщательно изучены и имеют важное значение. Историографический анализ материал по истории Каратегина в трудах русских исследователей конца XIX – начала XX века показывает, что русские ученые и путешественники первыми начали научное изучение истории этого региона. В связи с этим, труды русских ученых занимают важное место в историографии Таджикистана.

Исходя из всего, можно сделать вывод, что научные материалы трудов представителей военных и дипломатических кругов, исследователей и путешественников дореволюционного периода России имеют особое значение для изучения политической, экономической и культурной жизни Каратегинского региона. Эти ценные сведения дают современным исследователям возможность анализировать политическую, экономическую, социальную и административную ситуацию в Каратегине.

Вторая глава диссертации *«Народные движения и культурная жизнь дореволюционного периода региона в исторической литературе»* состоит из двух параграфов.

В первом параграфе второй главы *«Народные движения направленные против эмирского режима и их отражение в исторической литературе»* рассматриваются вопросы народных движений и их отражение в историографии.

В диссертации показано, что в данный период основными народными выступлениями были восстание Каландаршо и восстание Усмона, которые отражали борьбу угнетенного народа как часть государственной политики в противодействии старому режиму. Первые сведения о восстании Усмона представлены данными Шестопалова. Автор в объеме 20 печатных страниц анализирует причины и ход восстания Усмона, а также выявляет факторы его поражения [67, С.20].

В 50-е годы XX века было опубликовано несколько исследований таджикских ученых, в том числе в трудах М.Э. Эркаева, Ю. Николаева и Я. Шарапова отражены моменты восстания Усмона в контексте истории политической и военной борьбы [52, С.54].

Академик Б.И. Искандаров, в рамках анализа народных восстаний, собрал детальную информацию о политической и экономической ситуации Бухарского эмирата и положении обычных людей Восточной Бухары, проанализировал ее и считает, что причины действий и борьбы народа Раштского региона были связаны с высокими размерами налога.

Профессор О. Маджлисов анализирует местные восстания Каландаршо и Усмона с точки зрения классовых и политических аспектов, подчеркивая значимость этой борьбы за освобождение народа от гнета Бухарского эмира [71, С.78].

Народные движения, особенно восстание Усмона, отражены в исследованиях А. Макашова и в работах

профессора Х. Пирумшоева. Профессор Х. Пирумшоев описывает тяжелую жизнь людей и упоминает 33 вида налогов, которые непосредственно стали причиной недовольства народа [89, С.98].

Стоит отметить, что в научно-публицистических трудах Али Хуша, [28, С.111], Э. Мухидинова [76, С.33], и Диловари Мирзо [75, С.89] также рассматриваются основные причины восстания, связываемые с недовольством народа политикой Бухарского эмира.

Подводя итог исследованиям народных волнений, можно констатировать, что данная тема получила обширное отражение в научных и литературных трудах. На наш взгляд, первопричиной этих движений стали чрезмерные налоги и общественные недовольствия политикой эпохи. Хотя опубликованные материалы и публицистика анализируют ход этого восстания в контексте истории республики и региона, историческая значимость этих движений требует более глубокого исследования.

Во втором параграфе второй главы диссертации *«Отражение культурной жизни региона в исторических исследованиях»* рассматриваются культурные аспекты долины Каратегина в дореволюционных трудах исследователей.

В диссертации упоминается, что одной из основных направлений исторической науки является уровень исследования национальной культуры. Еще в XIX веке русские авторы начали изучать этот важный аспект истории таджиков, в том числе таджиков Раштского региона. В частности, исследователь А.А. Семенов на основе своих путешествий в Каратегин первым изучает традиционную культуру этого региона с этнографической точки зрения. А.А. Семенов уделяет больше внимания культуре, обычаям, социальной структуре того времени и этнографии региона. Он проводит исследования об одежде и пишет, что в зимний период поверх куртки носят халат

(джома) — кожаный или ватный, из плотной местной шерсти серого или черного цвета. Головной убор таджиков часто представлял собой тюбетейку, которая иногда привозилась из Бухары или Ферганы. В некоторых случаях тюбетейку шили сами и украшали вышивкой [99, С.129]. Исследователи советского времени, в том числе Н. Кисляков, также соглашались с А. Семеновым и описывают форму тюбетейки, которая, по его исследованиям, имела конусообразную форму с круговой лентой (шерози), характерную для горных районов [64, С.601].

Одним из первых полных исследований материальной и духовной культуры таджиков в начале XX века является работа А. Шишова «Таджики» [117, С.353]. В этом произведении автор наряду с другими таджиками предоставляет важную информацию о культурной жизни таджиков Каратегина.

Д.Н. Логофет описывает материальную культуру таджиков горных районов, особенно деревень и жилья, и отмечает, что таджикские дома в селах в основном строятся из камня. Эти дома низкие, без окон, имеют только одну входную дверь. Вокруг них для скота строятся ограждения в виде низкой стены из камня или деревянной конструкции [67, С.160].

Для дополнения информации о дореволюционных авторах отметим, что известный представитель советской этнографической школы Н.Н. Ершов предоставил сведения о культуре и медицинских знаниях народа, добавляя, что до Октябрьской революции в Каратегине действовали несколько медицинских специализаций. Деятельность врачей охватывала три основных направления: хирургию, офтальмологию (лекарь по глазам) и терапию (лекарь по внутренним болезням).

Вопросы традиционной культуры дореволюционного периода Каратегинского региона также обсуждаются в работах исследователей советского времени и периода

независимости. В частности, в очерке М. Амирбекова «Фарзонагони Раштонзамин». относительно подробно освещены достижения в области культуры этого региона. А.Н. Кисляков в своей работе «Очерк по истории Каратегина» приводит весьма важные сведения о традиционной культуре горцев [29, С.290].

Следует не забывать заслуги А. Хабибова как литературоведа, его книга «Ганчи парешон» имеет важное значение для отражения культуры Каратегина [22, С.56].

Таким образом, народная культура в форме обычаев, традиций и онтологической культуры составляет одно из основных направлений исторической науки, и в рамках этого направления достижения национальной духовности с конца XIX века привлекли внимание русских ученых и исследователей. Установлено, что ученые, исследователи и военные России собрали множество сведений о Раштском районе, которые имеют научное значение для изучения Каратегинского региона. Если в рамках изучения культуры русские исследователи больше уделяли внимание элементам живописи, вышивки, обработки декоративных изделий и иным сторонам культурного эстетизма, то местные авторы советского и нынешнего времени чаще обращались к литературной культуре края и произведениям его поэтов, что в целом свидетельствует о многообразии всех этих элементов культурного наследия Каратегина.

Третья глава диссертации под названием *«Историография долины Каратегина в советский период и эпоху Независимости»* состоит из трёх параграфов.

В первом параграфе третьей главы *«Отражение социального и экономического положения Гармской области в 20-80-х годах XX века»* анализируется уровень отражения социальной и экономической жизни Гармской области в этот период в исторической литературе.

В диссертации рассматривается данный вопрос, и отмечается, что в последние годы правления эмира в

бекстве Каратегин существовало 25 тысяч хозяйств. Профессор О. Маджлисов указывает, что в Каратегине было 218,436 гектаров обрабатываемых земель, при этом выделялись «султанские владения», «собственные земли», освобожденные от налогов «чистые земли» и земли духовенства. Пятьдесят тысяч манов (гектаров) принадлежали крупным чиновникам, духовным лицам и феодалам. 36 тысяч манов (гектаров) земель находились в распоряжении бека он имел право продать и передать ее как дар. Любой желающий мог арендовать эти земли. Арендные земли составляли всего 1500 манов (гектаров) [69, С.60].

Согласно данным О. Маджлисова, население Гармской области в 1924 году составляло 116515 человек, количество хозяйств - 20421, а площадь области - 11611 км² [121, С.80-100]. Эти данные носили приблизительный характер, поскольку в то время наблюдалась высокая миграция населения.

Первый период строительства Советской власти охватывает 1920-1930 годы, и героизм и трудолюбие переселенцев из Гарма в освоении земель в Вахшской долине в 30-х годах XX века составляют основную часть содержания произведения Али Хуша. Автор в жанре повествования описывает реальные события этого периода. Научная ценность этой работы заключается в том, что автор был непосредственным участником этих событий.

В архивных документах также содержатся точные данные о коллективизации в Гарме и социальной жизни местных жителей. Согласно информации архивных материалов, в 1940 году количество колхозов в Гармской области увеличилось с 10 (в 1930 году) до 562. Кроме того, в области действовало 65 ТОЗ и 490 сельскохозяйственных артелей [14, В.19].

Некоторые авторы, в частности Н.Б. Хотамов и Х. Пирумшоев, правильно указывают, что несправедливость

периода продразверстки, в результате которого крестьяне должны были передавать часть урожая государству, снизила репутацию советской власти и сыграла на руку басмачам.

С точки зрения точности исторических данных о социально-экономическом состоянии Гармской области большинство фактов представлены в диссертации Г. Наврузова. Автор приводит множество фактов о трудностях населения региона [121, С.95].

В диссертации отмечается, что в 40-е годы XX века одним из достижений Гармского народа и Горного Бадахшана стало открытие дороги Сталинабад-Хорог, которая была построена трудом соратников из Гарма и Памира. В этом контексте история строительства этой дороги занимает определенное место в историографии Таджикистана. Более подробно вопрос о строительстве дороги Сталинабад – Хорог рассматривается в книгах Х. Пирумшоева, [89] диссертациях Ю. Саидасанова [94] и Г. Наврузова [121].

Развитие народного хозяйства республики, в том числе Гармской области, в годы войны подробно описано в работах Л. Сечкиной [101, С.57; 102, С.297; 36]. Анализ и изучение научной литературы по теме Великой Отечественной войны показывает, что авторы в своих трудах ярко отражали значение тыла в обеспечении победы над врагом. История деятельности сыновей Рашта в годы Великой Отечественной войны также показана в работах Н. Хотамова, [115, С.122] и Г. Наврузова [121, С.65].

В период с 1952 по 1957 годы научная экспедиция Н.А. Кислякова и А.К. Писарчик собрала важные исторические материалы о населении Каратегинского региона, их материальной и духовной культуре, общественных отношениях дореволюционного периода, а также другую историческую и этнографическую информации. В результате этого исследования была

издана монография под названием «Таджики Каратегина и Дарваза» [62, С.40]. Эта книга имеет огромное значение, так как представленные в ней данные обладают междисциплинарным и комплексным характером, охватывают области истории, этнографии, картографии, экономики и лингвистики региона.

В заключение, анализируя социальное и экономическое положение Гармской области в исторических работах, стоит отметить, что в эпоху советского государства облик общества Гармской области полностью изменился. Область развивалась во всех направлениях, и эти достижения были зафиксированы в книгах и исследованиях ученых в области истории. В этот период в рамках исторической науки благодаря русским ученым в Таджикистане была создана большая материальная и духовная база для исследований в области истории, что обеспечило новые возможности для дальнейшего прогресса исторической науки.

Таким образом, анализ историографии Раштского региона в 20-80-х годах XX века показал, что самые важные события этого периода, которые произошли в истории Таджикистана, и особенно в истории Гармской области, были зафиксированы в исследованиях ученых в области истории. В этих книгах отражены героизм жителей Гармского региона в строительстве дороги Сталинабад-Хорог, в боях Великой Отечественной войны, героизм тружеников тыла и другие события того времени.

Во втором параграфе третьей главы *«Историография экономической и социальной жизни Раштского региона в эпоху Независимости»* рассматривается уровень изучения экономической и социальной жизни Раштской долины периода Независимости в исторических трудах.

В диссертации указывается, что одним из достижений периода независимости стало освобождение народа Таджикистана от самых ужасных страниц гражданской войны. В освещении процесса гражданской войны в ряде

районов Рашта было опубликовано несколько научных работ ученых в области истории и политологии, которые были проанализированы в диссертации.

В исторических исследованиях Раштской долины в период независимости большое научное и исследовательское значение имеют труды, и выступления Лидера нации, Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона, поскольку в них представлены точные факты и цифры о социально-экономической и культурной жизни Раштского региона [116, С.465].

Большим достижением научной историографии периода независимости является основополагаемое коллективное произведение «История таджикского народа», которое издано в шести томах. В этом многотомнике, наряду с другими регионами Таджикистана, изучены история таджиков долины Рашт.

Стоит отметить, что экономическое развитие региона в период независимости рассмотрено в диссертации Махсудова А.М. имеют высокую ценность, так как автор использовал множество архивных источников. Он анализирует состояние промышленности: проблемы и перспективы, сельское хозяйство: его упадок и реконструкцию, а также состояние здравоохранения и обслуживания Раштского региона. Во втором разделе автор анализирует культурную жизнь Раштской долины, включая сферу образования, культуры и развитие туризма, и демонстрирует перспективы развития этих областей [120, С.7].

В период независимости также было подготовлено несколько исследований на тему межаджикского мира и согласия, которые имеют большое значение для историографии истории региона Рашт. Ряд литературы независимого времени непосредственно отражает ход гражданской войны и анализирует основные ошибки 80-х и начала 90-х годов, которые прямо касаются тяжелых

условий жизни большинства регионов Таджикистана, в том числе районов долины Рашт [44].

В дополнение к этому, в изучении истории Рашта в период независимости заслуживают уважения работы Амирбекова М., Ахмадзода М. и других, которые были подробно проанализированы в диссертации.

Таким образом, по результатам изучения историографии Рашта в период независимости можно сделать вывод, что районы Раштской долины пережили ряд трудностей гражданской войны и в 2000-х годах начали развиваться. В этом регионе были открыты производственные предприятия, педагогический институт, государственные учреждения, культурные центры и другие важные экономические и социально-культурные объекты, и эти достижения региона составили часть исследований историков.

В изучении истории Раштской долины в период независимости не только ученые из исследовательских центров, но и местные историки, сотрудники средств массовой информации и другие представители науки и образования внесли свой вклад.

В третьем параграфе третьей главы ***«Историография культурного развития Рашта в советский период и в период Независимости»*** рассматривается вопрос историографии культуры Раштского региона в советской и историографии периода независимости.

Автор диссертации отмечает, что культурные вопросы в эпоху Советского Союза и в период независимости составляли важную часть исследований ученых. Это направление исследований отражает изучение культуры одежды, национальной культуры, обычаев, развития науки и образования, а также других культурных направлений.

В советский период на основе архивных материалов и документов государственных учреждений началось изучение культуры Каратегинской долины, а в 40-50-х

годах воззрения историков относительно изучения национальной культуры приняли этнографическую форму, и его сфера ограничивалась изучением обычаев, одеждой и традициями прошлого. Такие элементы традиционной культуры, как верования и народные обряды, семейные отношения, остатки доисламской культуры, культура и традиции земледелия исследовались Н.А. Кисляковым [65, С.108-128].

В направлении отражения культуры советского времени стоит отметить труд исследователя Киёмиддина Саттори, который собрал много информации о жизни Ходжи Абдулазиза. Родиной Ходжи Абдулазиза является село Калаи Дашт, расположенное в селе Шул Гармской области, однако он прошел этапы творческого и певческого обучения в музыкальных школах Самарканда и Бухары, и полностью освоил классическое музыкальное искусство таджикского народа.

Исследователь М. Амирбеков подробно описывает деятельность Акашарифа Джураева. Согласно исследованию доцента Г. Наврузова, анализируя деятельности культурных учреждений в 50-е годы, пишет, что в Гармской области действовали: драматический театр, 137 клубов, 111 культурные чайханы, 3 профсоюзных клуба, 23 клуба Министерства культуры, 6 районных культурных центров, 4 читальных зала, 11 клубов при сельсоветах и 96 библиотек, формировавшие значительный культурный потенциал Каратегинского региона [121, С. 98].

Пища, народные блюда и почитание земли, как источника питания в Каратегине в 50-70-х годах XX века были исследованы М.Р. Рахимовым [90, С.41-42] и этнографом Н.Н. Ершовым, [46, С.225-233] которые показали культурные особенности этого региона по сравнению с другими районами.

В период 1970-х годов XX столетия появились труды, посвящённые музыкальным традициям и сценическому

искусству таджиков, в которых нашли отражение и художественные успехи жителей Каратегина.

Развитие сферы образования Гармского района в 40-80-х годах XX века было проанализировано учеными в области истории. В частности, эта тема всесторонне изучена в исследованиях М. Назаршоева [80, С.35-40]. Развитие культуры и культурной жизни Гармского района Таджикистана в эти годы отражено в трудах и публикациях Ш.М. Султонова [106].

Одним из направлений историографии периода независимости является исследование развития образования в регионе. В этом контексте ключевую роль сыграло создание Таджикского педагогического института в Раштском районе. В период независимости молодые ученые этого института провели ряд научных исследований, направленных на изучение истории Рашта. В частности, преподаватель этого учреждения А. Махсудов в своей диссертации подробно описал вопрос открытия Таджикского педагогического института в Раштском районе и показал его историческую значимость [120, С.99].

В отношении исторических памятников Раштского района в период независимости стоит отметить статью М. Шодиева. Что касается истории культурной жизни Раштского региона в разные исторические периоды, то стоит упомянуть диссертацию Х. Нурматзода [122,-с.102].

Таким образом, изучение народной культуры наряду с политическими и экономическими проблемами региона находилось в центре внимания ученых и историков. Развитие сферы образования и культурной жизни Раштского региона Таджикистана, повышение уровня знаний специалистов различных сфер социальной и экономической жизни района и другие аспекты истории культуры Каратегина составили духовную основу истории региона. В советский период и в эпоху независимости

научные исследования по изучению истории культуры Рашта стали возможны в новых исторических условиях.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

I. Основные научные результаты диссертации

Таким образом, в ходе исследования было установлено, что научное изучение истории региона охватывает три периода: дореволюционный период, советский и период независимости.

История Раштского региона в дореволюционной историографии таджикского народа освещается очень кратко, что также было отмечено другими историками. На наш взгляд, причина этого заключается в удаленности региона от культурных центров и длительном нахождении в коммуникационной изоляции.

В диссертации анализируются работы местных авторов, в которых содержатся сведения о Раштском регионе, и установлено, что в дореволюционной таджикской историографии по истории Каратегина не было написано отдельного произведения о земле Каратегина.

В диссертации проведен анализ трудов туристов и востоковедов, а также дореволюционных русских исследователей, ученых советского периода и современного Таджикистана, статьи периодической печати, посвященные истории Каратегинского региона. В работе обращено внимание на процесс присоединения Каратегина к Бухарскому эмирату, отражены административные структуры, а также различные аспекты жизни населения региона, такие как уровень развития ремесел, развитие торговли и систему налогообложения, изложены причины, ход и результаты народных движений в регионе, культурное состояние Каратегина в дореволюционный период, развитие региона в советский период и в период независимости.

В диссертации особенно изучалась историография процесса присоединения к Бухарскому ханству, экономическая и социальная жизнь региона и другие важные вопросы истории. Установлено, что русские управляли регионом при помощи эмиров Бухары.

В целом, историография советского времени указывает на то, что утрата независимости Каратегина и присоединение к власти эмиров Бухары воспринимались как начало бедствий для населения. В этом контексте население быстро перешло на сторону советской власти, видя в этом освобождение от гнета эмиров.

В это время авторы зачастую отражали героизм народных борцов против власти эмиров Бухары, народные движения и мужество простого народа. В советской историографии регион изображался как «Восточная Бухара» вместе с другими регионами современного Таджикистана. Классовая и социальная стратификация общества полностью приобрела новое содержание в советской историографии, а главными героями стали угнетенные народы и трудящиеся массы.

Установлено, что в работах отечественных ученых и исследователей таких как: С. Айни, Б.Г. Гафуров, Б.И. Искандаров, З.Ш. Раджабов, О.Р. Маджлисов, К.А. Богомоловай, Г. Тухтаметов, Х. Пирумшоев, Н. Хотамов наряду с другими регионами, раскрываются социально-экономические и политические аспекты жизни Раштского региона в XIX-XX веках, а точные и достоверные данные основаны на богатых источниках и документах.

В процессе написания данной диссертации нам удалось собрать большое количество информации о темных уголках истории этого региона и в целом об истории таджикского народа. Из анализа материалов, связанных с историей этой долины, явствовало, что, хотя по политической истории Каратегина было, написано очень мало, не имеются специальные работы, посвященные именно Каратегинской долине.

В результате историографического анализа проблемы мы пришли к выводу, что наряду с книгами и трудами характерной чертой местной историографии была генеалогия известных личностей. Такая народная культура воплотила важнейший источник духовного мира народа, и в форме легенд и мифов духовный мир населения Каратегина сохранился до наших дней.

Историография Рашта в период независимости стала более сложной для анализа, так как она еще не была полностью изучена, и поэтому ученые сейчас начинают изучать события и писать о них книги. Раштский регион пережил ряд трудностей гражданской войны, впервые проанализированы исследовательские материалы для записи страниц истории региона в период независимости. С помощью исследований местных ученых обществу стали доступны неизвестные моменты из жизни известных деятелей Раштской области, имевших большое культурное влияние.

В период независимости изучение истории Раштской долины приобрело политический характер из-за, объективных причин, гражданской войны. В последующие годы историки региона начали изучение экономической и социальной жизни, и по этому пути несколько местных авторов написали книги по истории этого края. Также были написаны научные труды и исследования по истории Раштского региона. В связи с этим историография периода независимости также проанализировала многочисленные исследовательские материалы по истории Раштской области, часть которых составляет данное исследование.

В диссертации был проведен сравнительный анализ работ, монографий и научных статей и рассмотрена важность исследований ученых. Новизна, изложенная в диссертации, в том числе сравнительный анализ обычаев горцев и других таджиков, имеют методологическое значение. В ходе исследования были использованы

источники, которые до сих пор не использовались на уровне научной работы.

Таким образом, из анализа и рассмотрения историографических вопросов истории Раштской долины в новый, новейший и современный периоды можно сделать такие выводы:

1. В таджикской дореволюционной историографии вопросы истории Каратегинской долины не нашли полного отражения, отдельные работы по его истории не были написаны. В произведениях местных авторов история региона представлена в поэтическом ключе, уделяя особое внимание генеалогии, жизни и творчеству известных политических деятелей, а главное - отражая политическую историю Каратегинского региона в его взаимосвязи с политической жизнью Кокандского ханства и Бухарского эмирата. Мало внимания уделялось вопросам социально-экономической и культурной жизни простых людей [4-А].

2. Местные историографические школы, в которых отражена история Каратегина, можно разделить на три круга:- авторы литературного круга Кокандского ханства, Бухарского эмирата и мемуаров, а также генеалогии и рукописи, характерные для литературного круга самого Каратегина. В трудах местных авторов мало отражены статистические показатели, политический строй, политическая борьба и экономическая жизнь региона, больше упоминается политическая жизнь региона [1-А].

3. В ходе исследования была выявлена специфическая особенность местной историографии, основу которой составляют произведения нарративного и генеалогического характера. Среди местных авторов дореволюционного периода наиболее обширную информацию о политической, социально-экономической и культурной жизни Каратегина представляет бухарский историк, путешественник и географ Мохаммед Садикходжа Гулшани [4-А].

4. Процесс изучения Раштского региона русскими учеными начался только после присоединения Средней Азии к России. В этот период первые специалисты-военные картографы посетили этот район и собрали статистические данные. На втором этапе Раштский регион посетили ученые в области истории и этнографии, которые по заданию научно-исследовательских институтов Москвы и Санкт-Петербурга изучали регион [2-А].

5. На третьем этапе ученые приступили к сравнительному анализу и публикации первых результатов своих исследований. Одним из важнейших результатов исследований русских ученых стало начало исследования истории таджиков, которое было начато в эти годы русскими учеными. В некоторых случаях в своих данных российские ученые допускали определенные ошибки. Но в целом результаты этих исследований служат надежным источником, поскольку через них нам стали доступны статистика, направление развития, структура хозяйства, инфраструктура дореволюционного времени, духовная жизнь и другие важные данные, научная ценность которых остается бесценной [2-А; 3-А].

6. В результате анализа исторической литературы было установлено, что народные движения, в том числе восстание Усмона из-за высоких налогов, вызвали недовольство народа репрессивной политикой того периода [1-А].

7. Народная культура в форме обычаев, традиций составляет один из основных разделов историографии, и в рамках этого направления русскими дореволюционными исследователями был собран обширный материал по Раштскому региону, имеющий научное значение для изучения культурной жизни региона [5-А].

8. В страницах периодической печати, архивных документах и историографии Таджикистана 20-30-х годов XX века выразилось сопротивление двух сторон – советского государства и сторонников антисоветского

движения, авторы описывали реальные события и отражали в своих работах вклад отважных сыновей региона в становление советской власти[6-А].

9. Анализируя отражение социальной, экономической и культурной ситуации Гармской области в исторических трудах советского периода, стоит отметить, что в период советской государственности облик Гармской области кардинально изменился. Область развивалась во всех направлениях, и эти достижения были зафиксированы в книгах и исследованиях ученых в области истории. Подвиги и труды горских тружеников в период Второй мировой войны отражены в трудах таджикских советских историков, содержание которых побуждает следующее поколение проводить исследования самоотверженного труда отсталых тружеников [5-А].

10. Дальнейший анализ 50-80-х годов показал, что специальной литературы по этому периоду на уровне истории района практически не встречается, и только исследования на республиканском уровне позволили определить историю Гармского региона. Ученые Института истории, археологии и этнографии Н.А. Кисляков и А.К. Писарчик, опубликовали в конце 50-х годов монографии, которые является важным источником изучения истории и этнографии региона [10-А].

11. В период независимости районы Раштской долины пережили ряд трудностей гражданской войны, и этот этап заключение межтаджикского мира и согласия считается важным достижением и данный вопрос стал главной темой историографии первых лет независимости[6-А].

12. Раштский район после восстановления процветающей экономики 90-х годов XX века начал развиваться в 2000-х годах. В этом районе были открыты производственные предприятия, педагогический институт, государственные учреждения, культурные центры и другие важные экономические и социально-культурные объекты,

и эти успехи региона стали частью исследований историков [6-А].

13. В трудах историков советского периода и периода независимости в результате подробного изучения и анализа культуры и жизнедеятельности известных культурных деятелей региона было установлено, что ее основу составляет семейная культура. У каждого деятеля была своя школа, которая развивалась в кругу семьи, по месту жительства или иным ограниченным образом, а затем прославлялась. Таким образом, изучение народной культуры наряду с политическими и экономическими проблемами региона находится в центре внимания современных ученых и историков, а развитие сферы образования, искусства Раштской долины нашло свое отражение в ряде статей и работ ученых [9-А].

II. Рекомендации по практическому использованию результатов

В результате рассмотрения и исследования историографии истории Раштской долины для дальнейшего изучения в этом направлении предлагаются следующие рекомендации:

1. Историография истории Каратегина, как важная часть историографии Таджикистана, должна преподаваться в виде специального курса на факультете истории Таджикского педагогического института в Раштском районе;

2. Для изучения истории древнего и средневекового периода Раштской долины необходимо, чтобы исследователи расширили археологические исследования, и полученные научные результаты были представлены широкой аудитории;

3. Работы русских исследователей, которые посетили этот регион в конце XIX – начале XX века, должны быть переведены на таджикский язык и стать доступными для всех, так как они являются первоисточниками и имеют большое научное значение;

4. Социальная, экономическая, политическая и культурная история Раштского региона Советского периода должна быть изучена с новой точки зрения с привлечением известных ученых республики;

5. Для подготовки научных специалистов и их привлечения к изучению региона необходимо создать в Таджикском педагогическом институте в Раштском районе магистратуру и докторантуру.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ СОИСКАТЕЛЯ УЧЕНОЙ СТЕПЕНИ:

I. Статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

[1-М]. Мудабиров З.Б., Махсудов А.М. Сатҳи инъикоси таърихи водии Рашт дар асари Эмом Муҳиддинов “Қисмате аз таърихи Рашти куҳан” [Матн] / Мудабиров З.Б., Махсудов А.М. // Гузоришҳои АМИҚТ. 2020. №2 (010). – С 129-133. ISSN 2219-5408.

[2-М]. Мудабиров, З.Б. Таърихнигории таърихи Қаротегин дар тадқиқотҳои олимони ва сайёҳони рус давраи охири асри XIX ва ибтидои асри XX [Матн] / З. Мудабиров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021. №4 (93). – С. 272-277. ISSN 2219-5408

[3-М]. Мудабиров З.Б. Таърихнигории шӯриши Усмон [Матн] / З.Б. Мудабиров // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2021. № 5 (94). – С 267-271. ISSN 2219-5408.

[4-М]. Мудабиров З.Б., Саидов, С.Ҷ. Тавсифи водии Қаротегин дар асари “Таърихи Ҳумоюн”-и Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ [Матн] / З.Б. Мудабиров, С.Ҷ. Саидов. // Муаррих. 2022 №1 (29). – С 98-106. ISSN2709 - 7382.

[5-М]. Мудабиров З.Б., Пирумшоев Ҳ., Саидов С.Ҷ. Нақши А.А. Семёнов дар таҳқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз [Матн] / З.Б. Мудабиров., Ҳ. Пирумшоев, С.Ҷ. Саидов, // Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ. 2022. № 2 (97). – С. 302-306. ISSN 2219-5408.

II. Статьи, опубликованные в других изданиях:

[6-М]. Мудабиров З.Б. Истиқлолият ва нигоҳи нав ба таҳқиқи таърихи он [Матн] / З.Б.Мудабиров // “Истиқлолият ганчи бебаҳост”. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардустӣ (гуманитари) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, соли 2021. – С. 34 – 40.

[7-М]. Мудабиров З.Б. Таърихнигории раванди музокироти сулҳи тоҷикон [Матн] / Мудабиров З.Б. // “Истиқлолият ганчи бебаҳост”. Маҷмуи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи “Рушди илмҳои башардустӣ(гуманитари) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон” Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, соли 2021. – С. 110-125.

[8-М]. Мудабиров, З.Б., Сайвалиев Н.С. Нусратулло Махсум ва ҳалли масоили марзӣ [Матн] / Мудабиров З.Б. Сайвалиев Н.С. // Паёми донишқадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2022. №1 (9). – С. 236-240.

[9-М]. Мудабиров, З.Б., Абдурахмонов З.В. Чашни Наврӯз – арзиши фарҳангии тоҷикон [Матн] / Мудабиров З.Б. Абдурахмонов З.В. // Паёми донишқадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2022. №1 (9). – С. 220-222.

[10-М]. Мудабиров, З.Б. Нақши А.А. Семёнов дар таҳқиқи анъанаҳои мардумии тоҷикони Қаротегин ва Дарвоз [Матн] / Мудабиров З.Б. // Маводҳои конференсияи илмӣ-назариявии устодон, кормандон ва донишҷӯёни Донишқадаи омӯзғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт бахшида ба «25-солагии Ваҳдати миллӣ» ва «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф (солҳои 2020-2040)» (18-23 апрели соли 2022-ҳафтаи илм). Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, 2022. – С.68-70

[11-М]. Мудабиров З.Б., Наврӯзов Ғ.Л., Саидов С.Ҷ. Чуғрофия ва сарватҳои табиӣ водии Рашт [Матн] /

Мудабиров З.Б., Наврӯзов Ғ.Л., Саидов С.Ч. // ”Тағирёбии иқлим ва таъсири он ба саёраи замин” Бахшида ба ва “Бистсолаи омӯзиш ва ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф” маводи конференсияи байналмиллалии илмию амалӣ. Рашт: ДОТ дар ноҳияи Рашт, 2022, – С. 113-119

[12-М]. Мудабиров З.Б., Ҷонмуродов Ш.М. Афкори сиёсии Абубакр Закариёи Риёзӣ ва Абурайҳон Берунӣ оид ба сарварӣ [Матн] / Мудабиров З.Б. Ҷонмуродов Ш.М. // (Маводи конференсияи илмӣ-назариявии байналмилалӣ бахшида ба 1050 солагии Абдурайҳони Бурунӣ, Душанбе: ДДОТ ба номи С.Айнӣ, 20 майи соли 2023), – С. 213-216

[13-М]. Мудабиров З.Б., Тағдиров А.У. Ҷамолова Ш.М. Исмоили Сомонӣ–асосгузори давлати Сомониён [Матн] / Мудабиров З.Б. Тағдиров А.У. Ҷамолова Ш.М. // Паёми донишқадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2023. №2 (14). – С. 267-270.

[14-М]. Мудабиров З.Б., Тағдиров А.У. Оли Сомон ва нақши он дар таърих [Матн] / Мудабиров З.Б. Тағдиров А.У. // Паёми донишқадаи омӯғории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. 2023. №2 (14). – С. 271-275.

ФЕҲРИСТИ МАНБАЪҲО ВА АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА СУҲАНРОНИҲОИ ПРЕЗИДЕНТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

1. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.

2. Эмомалӣ Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ: Иборат аз се ҷилд / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷ.2. – 512 с.

3. Эмомалӣ Раҳмон. Суҳанронӣ дар маросими таҷлили Рӯзи ваҳдати миллӣ. 27. 06. 2006. ноҳияи Рашт // https://www.president.tj/event_by_theme/internal_politics/national_unity/102. Санаи мурочиат: 22.11.2021;

МАНБАЪҲОИ ХАТӢ

4. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития. Душанбе, 2010.-180 с.

5. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (география). Введение, перевод с персидского, примечания и указания Б. А. Ахмедова. Ташкент, 1977. -167 с.

6. Мирзо Абдулазими Сомӣ. Тухфаи шоҳӣ. Дастхати Маркази мероси хаттии АИ Тоҷикистон, №.786/2. – 1326 ҳ. – 298 с.

7. Мирзо Сангмуҳаммади Бадахшӣ, Мирзо Фазлалибеки Сурхафсар. Таърихи Бадахшон. Душанбе, 2007.- 213 с.

8. Муҳаммад Ҳакимхон. Мунтахаб-ут-таворих // Ба чоп ҳозиркунанда, муаллифи сарсухан ва феҳристи асар Е. Кавахара ва К. Хонеда. - Токио, 2006. – 716 с.

9. Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ. Таърихи Хумоюн. Душанбе-2006.-184 с.

10. Муҳаммадали Балҷувонӣ. Таърихи Нофесӣ. Душанбе.1994.-112 с.

11. Таарих Шахрохи. История владельцев Ферганы. Сочинение моллы Ниязи Мухаммед бин Ашур Мухаммед, хокандца, изданная П. Н. Понтусовым. Казан, 1885. – 468с.

12. Худоёрзода. Анҷум-ат-таворих. Тошкент. 2011- 320 с.

МАВОДИ БОЙҒОНӢ

13. Бойгонии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Ф. 279. – Оп. 103. – Д. 225. Бойгонии таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Ф. 1610. – Оп. 1. – Ед. ҳр. 1434.

14. Бойгонии таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Ф. 1610. – Описи 1. – Ед. ҳр. 19..

15. БМД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ф р-1566, р.1, д.124.

16. БҲ ПТС ҲК Тоҷикистон, ф.3,р.109, д.150.

17. Годовой отчет по библиотекам (Гарм) за 1993 год //БМДҶТ. Ф.1483. Н.10. Б.128. В. 22. Отчёт библиотек и клубные учреждения Комсомолабадского района за 1994

год //БМДЧТ. Ф.1483. Н.10. Б.131. В. 2; Отчёт библиотек и клубных учреждений Таджикабадского района за 1994 год //БМДЧТ. Ф.1483. Н.10. Б.132. В. 2.

18. Ҳисобот Дар бораи ҷамъбасти натиҷаи рушди иҷтимоиву иқтисодии ноҳияи Сангвор дар шашмоҳаи аввали соли 2018 // Бойгонии ҷорӣи Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии ноҳияи Сангвор. - 2018. - С.4-5;

МОНОГРАФИЯ, ФИШУРДАҶО ВА МАҚОЛАҶО

19. Абдурашитов Ф.М. Таърихи ислоҳоти аграрӣ дар Тоҷикистон дар охири асри XX – оғози асри XXI. Душанбе, 2020. – 395 с.

20. Абдурашитов Ф.М. Феномен таджикского суверенитета / Ф.М. Абдурашитов. – Душанбе, 2017. – 148 с.

21. Абдурашитов Ф.М. Исторический опыт переселенческой политики в Таджикистане (1924- 1990 гг.) Душанбе 2015.

22. Абибов А.Ганҷи парешон.-Душанбе: Ирфон, 1984. -544 с.

23. Абрамов К. А. Записка о Каратегинском владении, составленная по расспросам // Известия Русского Географического общества. – Т. 61. – 1870. – Вып. 3.

24. Абулҳаев Р. Таърихи муҳоҷират дар Тоҷикистон (1924-2000). Душанбе, 2009. – С. 439.

25. Арандаренко Г.А. В горах Дарваза и Каратегина (на верховье Амударьи) Досуги в Туркестане, Санкт Петербург 1889.-С.450.

26. Аламшоев К. Шириншох Шохтемур. – Душанбе: Ирфон, 2009 -142 с.

27. Алӣ Хуш. Шӯриши Усмон. – Душанбе: Адиб, 2008.-145 с.

28. Ali Xus. Sestipalof. Hikoja. Stalinobod— Samarqand, 1934.

29. Амирбеков М. Фарзонағони Раштонзамин. - Душанбе: «ЭР-Граф», 2015. - 488 с.

30. Арандаренко Г. А. Каратегин (по распросным сведениям) // Военный Сборник. – 1878. – № 5.

31. Арандаренко Г.А. Дарваз и Каратегин (этнографический очерк). Досуги в Туркестане, СПб., 1889. – 666 с.

32. Аристов Н. А. Этнические отношения на Памире и в прилегающих странах // Русский антропологический журнал. – 1900. – №№ 3, 4; 1902.

33. Бобринской А.А. Горцы верховьев Пянджа (Вахан и Ишкашим). Очерк быта по путевым заметкам. М. 1908. – 150 с.

34. Бокиев О. Освещение истории таджиков и Таджикистана в трудах русских дореволюционных исследователей / О. Бокиев. – Душанбе: Дониш, 1991. –168 с.

35. Бокиев О. Социально-экономическое положение Таджикистана в дореволюционной русской историографии / О. Бокиев. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 150 с.

36. Борьба за установление Советской власти в Таджикистане (1920 –1922). (Искандаров, Б.И.) – Душанбе, 1986

37. Бушков В.И. «Таджикская революция» и гражданская война (1989-1994 гг.). Монография / В.И. Бушков, Д.В. Микульский. – М., 1994. – 310 с.

38. Варыгин М.А. Опыт описания Кулябского бекства, ИРГО, т. LVII, в. 10, П., 1916.-С. 41

39. Василев, капитан. Краткое статистическое описание Каратегина // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии». – Т. XXXIII. – СПб., 1888.

40. Гафуров А. Ревкомы Таджикистана, Душанбе, 2008. 144 с.

41. Гафуров А.М. Гражданская война в Таджикистане: причины и последствия. [Электронный ресурс]. URL: <http://ia-centr.ru/expert/1920/> (дата обращения: 01.02.2019).

42. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история / Б.Г. Гафуров. – М.: Наука, 1972. – 416 с.

43. Губаева С.С. Горные таджики Каратегина в Ферганской долине (конец XIX начало XX в.) // Советская этнография. 1987, № 1

44. Достиев А. Тоҷикистон: шикастанҳо ва бастанҳо / А.Достиев, Душанбе, «Ирфон» 2003;

45. Ершов Н.Н. Народная медицина таджиков Каратегина и Дарваза, История, археология и этнография Средней Азии. – М.: «Наука», Москва, 1968, с. 349- 357.

46. Ершов Н.Н. Пища // Таджики Каратегина и Дарваза. Вып -2 / Н.Н.Ершов. -Душанбе, 1970.

47. Зикриёева, М.Ф. Историография проблемы женщин Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 2001. – 357 с.

48. Иванов П. П. Очерки по истории Средней Азии (XVI - середина XIX в.). М., 1958. - 247 с.

49. Иркаев М. И. Разгром последней басмаческой авантюры в Таджикистане в 1931 году.—Уч. зап. ТГУ, Сер. туманит, наук, т. 2. 1954, стр. 45—72.

50. Иркаев М., Николаев Ю. В боях за Советский Таджикистан. [Душанбе], 1957, 136 стр.

51. Иркаев, М., Сафаров, П. Роль Коммунистической партии в превращении дехкан в активных строителей социализма / Иркаев М., П. Сафаров. – Душанбе, 1968. – 158 с.

52. Иркаев. М., Николаев, Ю., Шаропов, Я. Очерк истории Советского Таджикистана (1917-1957 гг.) / М. Иркаев, Ю. Николаев, Я. Шаропов. – Сталинабад, 1957. – 503 с.

53. Искандаров Б. Восточная Бухара и Памир во второй половине XIX в. (Издание третье). Душанбе. Андалеб Р. 2015.-662 с.

54. Искандаров Б. Из истории Бухарского эмирата (восточная Бухара и западный Памир в конце XIX века). Москва 1958.-130 с.

55. Искандаров, Б.И. Восточная Бухара и Памир в период присоединения Средней Азии к России /Б.И. Искандаров – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1960. – 214 с.

56. Искандаров Б.И. Из истории борьбы за установление Советской власти в Таджикистане.- Изв.Отд.обществ.наук АН Тадж.ССР, вып.4, 1953,-С.11-40.

57. Исмаилов Ш. Установление и укрепление Советской власти в Каратегине и Дарвазе. – Душанбе, 1977-455 с.

58. История таджикского народа (новейшая история 1941-2010 гг.) / под ред. акад. Р.М. Масова. – Душанбе, 2014. – Т.6. – 687 с;

59. История таджикского народа / под общей редакцией Масова Р.М. – Душанбе, 2011. – Т.6. -742 с.

60. Исҳоков, Б. Далерон / Б. Исҳоков. – Душанбе, 1991. – 207 с.

61. Ким. А. Из истории культурного строительства в Таджикистане. Душанбе, 1972. – 511 с.

62. Кисляков А.Н. Исторический очерк // Таджики Каратегина и Дарваза. Вып. 1. Душанбе: Дониш, 1966.- 87 с.

63. Кун А Очерки Коканского ханства // Известия Императорского Рускогогеографического общества. Т. 12. Вып. 1. СПб. 1876

64. Кисляков Н.А. Точикон // Халқҳои Осиёи Миёна ва Қазокистон, Москва, 1962.- Том 1.-С.601

65. Кисляков Н.А. Старинные приемы земледельческой техники и обряды связанные с земледелием у таджиков бассейна реки Хингоу / Н.А.Кисляков // Советская этнография №1, 1947.-С.108-128

66. Кузнецов П.Е О таджиках Каканского уезда // Известия Туркестанского отдела Императорского Русского географического общества. Т. 12. Вып. 2. Ташкент. 1916.

67. Логофет Д.Н. Бухарское ханство и его современное состояние. С.-Петербург, 1909.-234 с.

68. Логофет Д.И. Горы и равнины Бухари (Очерк Средней Азии).-СПБ,1913.

69. Маджлисов А. Аграрные отношения в Восточной Бухаре в XIX – начале XX века. – Душанбе – Алма-Ата, 1967. -330 с.

70. Маджлисов А. Борьба за установление Советской власти в Таджикистане,—Уч. зап. [Душанбинского] гос. пед. ин-та. Серия обществ, наук, т. 1, 1954.

71. Маджлисов А. Каратегин накануне установления Советской власти. —Сталинабад: Таджикгосиздат, 1959. -131 с.

72. Малицкий Н. Г. Учебное пособие по географии Таджикистана. — Ташкент — Самарканд. — 1929.-187 с.

73. Материалҳо доир ба таърихи халқи тоҷик. — Сталинобод, 1957.

74. Минаев И. П. Сведения о странах по верховьям Аму-дарьи. — СПб., 1879.-270 с.

75. Мирзо Д. Борон изҳоро мешуяд. — Душанбе: Ирфон, 2004.

76. Муҳиддинов Э. Қисмате аз таърихи Рашти куҳан . — Душанбе, 1991.

77. Набиева Р. Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана . Душанбе, 1984. — 508 с.

78. Назаршоев Н.М. Военная история Таджикистана / Н.М.Назаршоев. — Душанбе: Матбуот, 2002.-573 с.

79. Наливкин В. Краткая история Каканского ханства. Казань, 1886

80. Назаршоев М.Н. Подготовка педагогических кадров в Таджикистане (1961-1985гг.) // Известия АН Тадж.ССР 1987, №3.-С.35-40;

81. Нусратулло Махсум —ҷонфидои давлату миллат// Ғафуров А. Саҳм Нусратулло Махсум дар поягузории давлатдории мили тоҷикон,- Ғарм -2019

82. Нусратулло Махсум. Речи, доклады, статьи и материалы его жизнедеятельности. Составители: Р.А. Абулхаев, Н.Б. Хотамов, Х.М. Мухаббатов. — Душанбе: Дониш, 1997. -175с.

83. Обидов, И. История развития народного образования в Таджикской ССР (1917-1967 гг.) / И. Обидов. — Душанбе: Ирфон, 1968. — 293 с.

84. Очерки по истории Коммунистической партии Таджикистана. – 2-е изд., доп. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 454 с.

85. Ошанин В. Ф. Каратегин и Дарваз // Известия Русского императорского географического общества. – Т. XVII. – СПб., 1881.

86. Павловский, Е.Н. За народное дело / Е.Н. Павловский. – Душанбе, 1972. – 97 с.

87. Пак Н.П. Советы Таджикистана в годы Великой Отечественной войны / Н.П. Пак. – Душанбе, 1985. – 247 с.

88. Пирумшоев Х. Русские дореволюционные исследователи о городах Восточной Бухары конца XIX–начала XX вв. Душанбе, 1992.-132 с.

89. Пирумшоев Х. Таърихи Дарвоз (аз қадим то замони муосир). – Душанбе: Ирфон, 2008. – 704 с.

90. Рахимов М.Р Земледелие таджиков бассейна реки Хингоу в дореволюционный период /.- Сталинабад, 1957.- С.41-42

91. Рахимов Н. Т. Материалы к историографии гражданской войны в Таджикистане (1992-1997 гг.): Обзор зарубежной литературы / Н.Т.Рахимов.– Худжанд, 2002.– 60 с.

92. Раҳимов, К. Тоҷикистон дар солҳои Чанги Бузурги Ватанӣ / К. Раҳимов. – Душанбе, 2005. – 286 с.

93. Регель А. Э. Поездка в Каратегин и Дарваз // Известия Русского географического общества. – Т. XVIII. – СПб., 1882. – Вып. 2. – С, 140 – 141.

94. Саидасанов Ю. ГБАО в годы Великой отечественной войны,- дисс. Канд.историч.наук Душанбе, 2011.149.с

95. Секретов, А.Н. Орденоносцы / А.Н. Секретов. – Душанбе, 1986. – 143 с.

96. Семенов А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и обязанностях носителей их в средневековой Бухаре // «Советское востоковедение», т. V, М-Л, 1948. - С. 137-153.

97. Семенов А.А. Материалы для изучения наречий горных таджиков Центральной Азии, -М., 1900,-56 с.

98. Семенов А.А. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени. // Труды АН Тадж. ССР, т. XXV. Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии, вып. II, Сталинабад, 1954. - 75 с.

99. Семенов А.А. Этнографические очерки Зерафшанских гор, Каратегина и Дарваза. – М.,1903.-112с.

100.Сечкина, Л.П. Трудовой подвиг таджикского народа в годы Великой Отечественной войны / Л.П. Сечкина // Труды АН Тадж. ССР. – 1960. – Т.25.

101.Сечкина, Л.П. Трудовые подвиги молодежи Таджикистана в годы Великой Отечественной войны (1941-1945гг.) / Л.П. Сечкина // Известия ООН АН Тадж. ССР. – Сталинабад, 1958. – №3 (18). – С.60-99.

102.СечкинаЛ.П. Коммунистическая партия Таджикистана в годы Великой Отечественной войны.- Душанбе 1970.

103.Смирнов, Е.И. Опыт советской медицины в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов / Е.И. Смирнов. – М., 1950. – 854 с.

104.Сечкина Л.П. Таджикистан в годы Великой отечественной войны (1941-1945 гг) –Душанбе, 1989

105.Снесарев А.Е. Восточная Бухара (военно-топографический очерк) // Сборник географических, топографических и статистических материалов по Азии, вып. LXXIX. СПб., 1906 - 148 с.

106.Султонов Ш.М. Партийное руководство культурным строительством в условиях развитого социализма, (на материалах Таджикской ССР).-Душанбе; «Ирфон», 1976.-429 с.

107.Таджикистан в трудах дореволюционных русских исследователей (вторая половина XIX-начало XX в.) / под ред. акад. Б.И. Искандарова. – Душанбе: Дониш,1990. – 304 с.

108.Турсунов Б. Р. История политической жизни Кокандского ханства (с. 1709 до первой половины 50-х

годов XIX в.). Диссертация доктора исторических наук. Худжанд, 2022. С. 233-234.

109. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол / И. Усмонов. – Хуҷанд: Нури маърифат, 2003. – 178 с.

110. Фидои миллат. Сборник. статей. Подготовлена под руководством академика АН РТ Р. М. Масов. – Душанбе, 2001.

111. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа: XX век / Г.Х. Хайдаров. – Худжанд, 2001. – 508 с.

112. Хакназаров А. Нусратулло Махсум государственно-политический деятель. – Душанбе: Ирфон, 2011-270 с.

113. Ханыков Н.В. Описание Бухарского ханства. СПб. 1843. – 280 с.

114. Хотамов Н.Б. Социально-экономические преобразования Республики Таджикистан в период суверенитета (1991-2006) / Н.Б. Хотамов. – Душанбе; 2008. – 268 с.

115. Хотамов Н.Б. Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги ватанӣ ва азнавбарқароркунии баъдиҷангӣ (солҳои 1941-1950) .- Душанбе. 2010.-С.122

116. Хотамов Н. Таърихи халқи тоҷик. Китоби дарсӣ / Н. Хотамов, Д. Довудӣ, С. Муллоҷонов, М. Исоматов. – Душанбе, 2011. – 582 с.

117. Шишов А. Таджики. *Этнографическое и антропологическое исследование. Часть I* 1910.-353 с.

118. Юль Г. Очерк география и истории верховьев Аму-дарьи. Приложение к «Известия Русского географического общества. – Т. IX. – СПб., 1873.

119. Юхновский, Несколько слов об условиях жизни в горах Дарваза и долине реки Ванджа// Туркестанские ведомости, 1894, №65.

ДИССЕРТАЦИЯ ВА АВТОРЕФЕРАТҶО

120. Махсудов А. Ҳаёти иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва фарҳангии водии Рашти ҶТ дар солҳои истиқлолият» (1991-2021), диссертация ба рои дарёфти дараҷаи илмӣ

доктори фалсафа (PhD), 6D020300 – Таърих , Душанбе – 2021.

121.Наврӯзов Г. История образования и развития Гармской области (солҳои 1921-1956), диссертатсия барои гирифтани унвони номзади илми таърих, 07.00.02.- Таърихи ватанӣ,-Душанбе 2017.-132 с.

122.Нурматзода Ҳ., Созҳои мусиқии коллексияҳои осорхонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун сарчашма дар омӯзиши фарҳанги халқи тоҷик.-диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.09: таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ - Душанбе – 2019.- С.102

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Мудабирзода Зафарчон Бадриддин дар мавзуи «Таърихнигории таърихи водии Рашт (давраи нав, навтарин ва муосир)», барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D020300 – Таърих (6D020303 – Таърихнигорӣ, манбаъшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ)

Калидвожаҳо: Қаротегин, Рашт, аморат, Бухоро, муҳаққиқон, асарҳои таърихӣ, фарҳанг, сиёсат, иқтисодиёт, ҳаракатҳои мардумӣ, Тоҷикистон, таҳқиқ, таърихнигорӣ, вазъият, даврони Истиқлол, рушд.

Дар диссертатсия мубрамияти мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи он, мақсад ва вазифаҳо, навгониҳои илмӣ, асосҳои методологӣ, заминаи манбаъвии қор, доираи хронологӣ, предмет ва объект, нуқтаҳои ба дифоъ пешниҳодшуда, аҳаммияти назариявӣ ва амалӣ, саҳми шахсии довталаб дар таҳқиқ, тавсиб ва амалишавии натиҷаҳои таҳқиқот нишон дода шудаанд.

Мақсади асосии таҳқиқоти диссертатсионӣ аз он иборат аст, ки муаллиф омӯзиши масоили сиёсӣ иҷтимоӣ ва иқтисодиву фарҳангии минтақаи Раштро дар давраҳои наву навтарин аз ҷониби муҳаққиқон мавриди баррасӣ қарор дода, дурустии инъикоси воқеаҳо дар манобаи хаттӣ, адабиёти илмӣ ва асарҳои илмиву оммавӣ мушаххас ва ҷойгоҳи онҳо муайян намуда, маълумоти тоза ёфтшудаи таърихиро вобаста ба Қаротенин ба доираҳои илмӣ ворид намояд.

Дар қисмати асосии диссертатсия масъалаҳои саҳми муаллифони маҳаллӣ дар омӯзиши таърихи Қаротегин, нақши муҳаққиқони тоинкилобии рус дар омӯзиши таърихи минтақа, ҳаракатҳои мардумӣ бар зидди низоми амирӣ ва дарҷи онҳо дар адабиёти таърихӣ, инъикоси вазъи иҷтимоӣ иқтисодии вилояти Ғарм дар солҳои 20-80-уми асри XX дар ҳуҷҷатҳои бойгонӣ, таҳқиқоти илмӣ ва матбуоти даврӣ, таърихнигории ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ минтақаи Рашт дар замони Истиқлол, таърихнигории рушди фарҳанги Рашти давраи Шуравӣ ва замони истиқлол таҳлилу баррасӣ гардидаанд.

АННОТАЦИЯ

на диссертацию Мудабирзода Зафарджона Бадриддина на тему «Историография истории Раштской долины (новый, новейший и современный периоды)» на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности 6D020300 – История (6D020303 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования)

Ключевые слова: Каратегин, Рашт, эмират, Бухара, исследователи, исторические труды, культура, политика, экономика, народные движения, Таджикистан, исследование, историография, ситуация, эпоха независимости, развитие.

В диссертации указаны актуальность темы, уровень ее изученности, цели и задачи, научная новизна, методологические основы, источниковая база работы, хронологические рамки, предмет и объект, выносимые на защиту вопросы, теоретическая и практическая значимость, личный вклад соискателя в исследование, апробация и внедрение результатов исследования.

Основной целью диссертационного исследования является анализ и изучения исследователями политических, социальных, экономических и культурных проблем Раштского региона в новейшее время, определение достоверности отражения событий в письменных источниках, научной литературе, научно-популярных произведениях, определение их местонахождения, а также введение в научный оборот вновь выявленных исторических сведений, связанных с Каратегином.

В основной части диссертации рассматривается и анализируется вклад местных авторов в изучение истории Каратегина, роль дореволюционных русских исследователей в изучении истории региона, народные движения против эмирского режима и их отражение в исторической литературе, также отражение социально-экономического положения Гармского региона в 1920–1980-х годах в архивных документах, научных исследованиях и периодических изданиях, историография экономической и общественной жизни Раштского региона в период независимости, а также историография культурного развития Рашта в советский период и период независимости.

ANNOTATION

on the dissertation of Mudabirzoda Zafarjon Badriddin on the topic «Historiography of the history of the Rasht Valley (new, modern and contemporary period)» for the degree of Doctor of Philosophy (PhD), Doctor in the specialty 6D020300 - History (6D020303 - Historiography, source studies and methods of historical research)

Keywords: *Karategin, Rasht, emirate, Bukhara, researchers, historical works, culture, politics, economics, popular movements, Tajikistan, research, historiography, situation, era of independence, development.*

The dissertation specifies the relevance of the topic, the level of its study, goals and objectives, scientific novelty, methodological foundations, source base of the work, chronological framework, subject and object, issues submitted for defense, theoretical and practical significance, personal contribution of the applicant to the research, testing and implementation of the research results.

The topic is analyzed and discussed with the involvement of historical The main objective of the dissertation research is the analysis and study by researchers of political, social, economic and cultural problems of the Rasht region in modern times, determining the reliability of the reflection of events in written sources, scientific literature, popular science works, determining their location, as well as introducing into scientific circulation newly discovered historical information related to Karategin.

The main part of the dissertation analyzes and discusses the contribution of local authors to the study of the history of Karategin, the role of pre-revolutionary Russian researchers in the study of the history of the region, popular movements against the Emir's regime and their inclusion in historical literature, the reflection of the socio-economic situation of the Garm region in the 1920s-1980s in archival documents, scientific research and periodicals, the historiography of the economic and social life of the Rasht region during the period of independence, as well as the historiography of the cultural development of Rasht during the Soviet period and the period of independence.